

RAR HANDBOEK PROBLEMATISCH MIDDELENGBRUIK

**Rapid assessment and response methode voor doelgroepen met
problematisch middelengebruik**

Richard Braam
Hans Verbraeck
Franz Trautmann

2004

CVO & Trimbos-instituut

CVO

Oudegracht 325
3511 PC Utrecht
tel 030 2381495
fax 030 2381496
cvo@xs4all.nl

Trimbos-instituut
Da Costakade 45
Postbus 725
3500 AS Utrecht
tel 030 2971100
fax 030 2971111
ftrautman@trimbos.nl

© 2004 CVO & Trimbos-instituut

Deze uitgave mag uitsluitend voor non-profit en educatieve doeleinden worden gekopieerd op voorwaarde dat de bron wordt vermeld. De auteurs verzoeken de gebruiker van dit handboek hen van publicatie van (onderdelen van) dit handboek schriftelijk op de hoogte te stellen.

Inhoud

Voorwoord	5
I Rapid Assessment.....	7
1. De RAR methode.....	7
1.1 Het principe van RAR.....	7
1.2. Kenmerken van RAR.....	7
1.3 Methoden / stappen van RAR.....	8
1.4 Toepassingsmogelijkheden van RAR.....	11
2. RAR en problematisch middelengebruik, methoden.....	16
II Uitvoeren van een RAR	23
1. Het samenstellen van een RAR team.....	23
2. Informatie verzamelen en gegevens beheren.....	26
2.1 Sleutelvragen.....	26
2.2 Informatie opslag	26
2.3 Informatie verwerken en analyseren.....	28
3. Context informatie	30
4. Bestaande informatie verzamelen.....	33
5. Toegang en steekproeftrekking.....	35
5.1 Introductie	35
5.2 Toegang tot open settings	35
5.3 Toegang tot gesloten settings.....	35
5.4 Vertrouwen	36
5.5 Het identificeren van sleutelinformanten.....	36
6. Semi-gestructureerde interviews.....	38
6.1 Introductie	38
6.2 Respondenten.....	38
6.3 De semi-gestructureerde vragenlijst	38
6.4 Inleiding van een interview.....	40
6.5 Een semi-gestructureerd interview afnemen.....	41
6.6 Gegevens analyseren.....	43
7. Gestructureerde interviews	54
7.1 Introductie	54
7.2 Respondenten.....	54
7.3 De gestructureerde vragenlijst	54
7.4 Een gestructureerd interview afnemen.....	55
7.5 Gegevens analyseren.....	56
8 Focusgroepen	62
8.1 Voorbereiding van een focusgroep	63
8.2 Een focusgroep leiden.....	65
8.3 Informatie beheren	66
8.4 Resultaten analyseren en wegen	68
9. Rapporteren.....	69
Bijlage 1: Observatie.....	72
Bijlage 2: Schattingstechnieken.....	78
Referenties	83

Voorwoord

De Rapid Assessment and Response (RAR) methode die in dit handboek wordt besproken is gebaseerd op de RAR-gidsen die zijn ontwikkeld door Professor Gerry V. Stimson, Chris Fitch en Tim Rhodes (The Centre for Research on Drugs and Health Behaviour van het Imperial College, Londen, Engeland) en is door het CVO & Trimbos-instituut aangepast en getoetst voor gebruik door werkers in de verslavingszorg om doelgroepen met problematisch middelengebruik in kaart te brengen en speerpunten voor interventie te ontwikkelen.

De auteurs:

Richard Braam (ontwikkelingspsycholoog) is sociaal-wetenschappelijk onderzoeker en algemeen directeur van het CVO in Utrecht.

Hans Verbraeck (cultureel antropoloog, gespecialiseerd in etnografisch onderzoek in stedelijke subculturen) is sociaal-wetenschappelijk onderzoeker en wetenschappelijk directeur bij het CVO in Utrecht.

Franz Trautmann (educatief-wetenschappelijk medewerker) is hoofd van het Programma Internationalisering bij het Trimbos-instituut in Utrecht.

Toelichting bij dit handboek

Dit handboek is geschreven voor medewerkers uit de gezondheidszorg die met problematisch middelengebruikers werken. Zij kunnen werkzaam zijn in de verslavingszorg of -preventie, of verbonden zijn aan hulpverleningsinstanties en opvangcentra, e.d. Hoewel we geprobeerd hebben om RAR toegankelijk te maken voor personen die geen kennis van of ervaring met onderzoek hebben, is uit eerdere Europese en Nederlandse projecten op dit terrein gebleken dat training en begeleiding door een ervaren onderzoeker gewenst is.

Dit handboek bestaat uit twee delen. In deel I worden de achtergronden van het project en de grondbeginselen van RAR besproken. Deel II bevat instructies over de uitvoering van RAR en een gedetailleerde beschrijving van het proces. De bijbehorende cd-rom bevat verschillende instrumenten voor de praktische uitvoering van RAR, voorbeelden van vragenlijsten en focusgroepen voor het verzamelen en controleren van gegevens, en rastermodellen waarmee de verzamelde informatie kan worden verwerkt. De instrumenten voor dataverzameling en dataverwerking worden toegelicht met praktijkvoorbeelden uit een RAR over asielzoekers en middelengebruik. Met behulp van deze voorbeelden kunnen de vragenlijsten en andere instrumenten gemakkelijker worden aangepast aan het te onderzoeken probleem en de betreffende doelgroep.

I Rapid Assessment

1. De RAR methode

1.1 Het principe van RAR

Omdat conventionele wetenschappelijke onderzoeksmethoden te duur en tijdrovend blijken te zijn met betrekking tot het evalueren van en inspelen op volksgezondheidsproblemen is men op zoek gegaan naar alternatieve onderzoeksmethoden. Met name op het gebied van middelengebruik en HIV-preventie is geprobeerd om nieuwe *assessment* en *response* modellen te ontwikkelen. De financiële middelen die nodig zijn voor conventioneel onderzoek zijn vaak moeilijk voor elkaar te krijgen. Veel volksgezondheidsproblemen zijn te urgent om door conventioneel wetenschappelijk onderzoek te kunnen worden opgelost. Trends in druggebruik kunnen nogal snel veranderen. Sommige doelgroepen, zoals asielzoekers en vluchtelingen, wisselen snel van samenstelling of zijn in korte tijd weer uit beeld. Ook bij het uitbreken van een HIV-epidemie onder druggebruikers op lokaal of regionaal niveau is een snelle reactie noodzakelijk. Onderzoeken in ontwikkelings- en overgangslanden benadrukken de noodzaak voor snellere en goedkopere onderzoeksmethoden en direct ingrijpen.

Dit was de aanleiding voor het ontwikkelen van de zogeheten 'rapid assessment' methoden. Centraal in deze methode staat de reeks Rapid Assessment and Response (RAR) handboeken die door het Centre for Research on Drugs and Health Behaviour van Imperial College, Londen, Engeland voor de WHO en UNAIDS werden ontwikkeld (Stimson et al. 1998a/b/c en Rhodes et al. 2000). Deze methode werd vanaf 1997 uitgebreid getoetst in verschillende gebieden in ontwikkelings- en overgangslanden over de hele wereld. Deze toetsing werd met behulp van een ontwerpversie van deze RAR handboeken uitgevoerd in de vorm van implementatiestrategieën waarin - ter ondersteuning van de assessments en de daaropvolgende interventie maatregelen - training en consultancy centraal stond, (Burrows et al. 2000, Trautmann en Burrows 2000). De resultaten van deze toetsing in de praktijk werden gebruikt om de RAR handboeken aan de door de praktijk gestelde eisen aan te passen.

Door de over het algemeen positieve ervaringen met RAR en vergelijkbare methoden worden 'rapid assessments' inmiddels ook in verschillende probleemgebieden in Europa toegepast, o.a. in Nederland en het Verenigd Koninkrijk. RAR wordt gebruikt om relevante informatie te verzamelen voor het ontwikkelen van doelgerichte gezondheidsinterventies en ter ondersteuning van de besluitvorming over geschikte interventies voor gezondheids- en sociale problemen.

1.2. Kenmerken van RAR

Een belangrijk kenmerk van RAR is het gebruik van meerdere indicatoren en gegevensbronnen om in korte tijd een zo betrouwbaar mogelijk beeld van een situatie te verkrijgen. RAR maakt gebruik van verschillende gegevensbronnen en combineert verschillende methoden voor dataverzameling met elkaar. Dit voorkomt en corrigeert

mogelijke vertekeningen die kunnen ontstaan door het gebruik van slechts één informatiebron, waarbij misschien alleen rekening wordt gehouden met één onderdeel van het te onderzoeken fenomeen. Met RAR kan een completer beeld worden opgebouwd inclusief context informatie. Zodoende verwerft men meer inzicht in een complex fenomeen.

RAR biedt de mogelijkheid een bepaald fenomeen of probleem te verkennen in plaats van er alleen kwantitatieve informatie over te verzamelen. Deze exploratieve benadering levert informatie op over verschillen in achtergronden, percepties en belangen van de betrokken partijen waardoor je de bias van de verkregen informatie beter kunt begrijpen. Dit vergemakkelijkt het proces van het 'wegen' van de betrouwbaarheid van de verkregen informatie. Cross-checken, het trianguleren of vergelijken van informatie met meerdere bronnen, is een essentieel onderdeel van RAR.

Op basis van de informatie die je hebt verzameld kun je hypothesen afleiden over de aard van het onderwerp dat je aan het onderzoeken bent. Deze hypothesen kunnen vervolgens opnieuw met een cross-check worden gecontroleerd. Dit geeft aan hoe belangrijk het is om bij het onderzoek een gevarieerde groep personen met verschillende achtergronden en invalshoeken te betrekken.

De focus van RAR ligt eerder op adequaatheid dan op wetenschappelijke perfectie. Voor adequate interventies op het gebied van gezondheidsbevordering is het niet nodig om het precieze aantal mensen met een bepaald risicogedrag te weten. Het is voldoende om te weten dat sprake is van een aanzienlijk aantal mensen met een bepaald risicogedrag. Door een cross-check met informatie uit verschillende gegevensbronnen stelt RAR je in staat om betrouwbare informatie te verzamelen over het bestaan en de aard van bepaalde vormen van risicogedrag.

RAR wordt daarom gebruikt in gevallen waarbij de focus niet op kennis alleen ligt maar meer op kennis die het mogelijk maakt snel in te grijpen (een 'response' te geven). Relevantie voor interventies evenals een pragmatische benadering zijn de hoofdkenmerken van RAR.

Om de verzamelde informatie zo betrouwbaar mogelijk te kunnen verwerken is door het CVO & Trimbos-instituut een analyseprotocol met rasters ontwikkeld waarmee data systematisch kan worden ingevoerd en geanalyseerd.

1.3 Methoden / stappen van RAR

In feite is RAR geen nieuwe methode, aangezien in de jaren twintig van de vorige eeuw al vergelijkbare methoden werden gehanteerd. RAR bestaat uit een mix van veelgebruikte onderzoeksmethoden, zoals interviews, observaties, focusgroepen en schattingstechnieken. Het grote verschil tussen empirisch onderzoek en RAR is de pragmatische benadering van RAR, waarbij de nadruk op adequaatheid ligt in plaats van op wetenschappelijke perfectie.

Stimson, Fitch en Rhodes (Stimson et al. 1998a) namen de onderstaande methoden of stappen op in hun RAR methode:

- Bestaande informatie onderzoeken
- Toegang en steekproeftrekking
- Interviews
- Focus groepen
- Observaties
- Schattingstechnieken

⇒ *Bestaande informatie onderzoeken*

Het raadplegen van bestaande informatie is de eerste stap in een RAR proces. Bestaande informatie kan afkomstig zijn uit onderzoeksrapporten, rapporten van gezondheidszorg en verslavingszorginstellingen, informatie uit de media, enz. Om efficiencyredenen moet je natuurlijk eerst vaststellen welke informatie er al beschikbaar is. Dit helpt tegelijkertijd bij het aanwijzen van eventuele hiaten of ontbrekende informatie. Daarnaast kan het raadplegen van bestaande informatie helpen om veranderingen door de tijd heen te zien. Ten slotte kan nuttige achtergrondinformatie worden verkregen door de relevantie of hiaten en tegenstrijdigheden in de resultaten te evalueren.

⇒ *Toegang en steekproeftrekking*

De volgende stap is het identificeren van mogelijke informatiebronnen. Belangrijke informanten, d.w.z. personen die naast hun eigen ervaringen ook over bredere kennis beschikken, spelen hierin een grote rol. Zij kunnen je waarschijnlijk meer vertellen over de locaties waar de doelgroep zich ophoudt zodat je makkelijker een ingang vindt. Rechtstreeks contact met de doelgroep is essentieel voor het verzamelen van betrouwbare informatie over de kwestie waar je mee bezig bent. Op basis van de informatie die sleutelinformanten geven kun je aan de slag met het ontwikkelen van een netwerk door het bezoeken van belangrijke locaties, d.w.z. de plekken waar leden van een bepaalde doelgroep elkaar ontmoeten.

De informatie die via deze weg wordt verzameld is de basis voor het in kaart brengen van zo'n gemeenschap, zodat de informatie over de doelgroep wordt gestructureerd en eventueel grafisch wordt weergegeven. Het in kaart brengen van een gemeenschap is een handig instrument om mogelijkheden voor toegang te identificeren.

Omdat het in een RAR meestal niet mogelijk is om iedereen binnen een bepaalde populatie te bestuderen, moet je in de regel op systematische wijze een steekproef van de onderzoekspopulatie selecteren. Dit kan op verschillende manieren:

- **Doelgerichte steekproeven** worden gebruikt wanneer je bepaalde gevallen wilt selecteren waardoor je snel en goed inzicht krijgt in sociale processen en activiteiten.
- **Opportunistische steekproeven** zijn geen echte steekproefmethode omdat je hiermee eigenlijk alle gevallen verzamelt die je tegenkomt. Soms zit er niets anders op dan de gevallen te selecteren die je tegen komt..

- **Clustersteekproef** (block sampling). In bepaalde gevallen kies je ervoor een reeks clusters als steekproef te selecteren uit de totale doelgroep. De clusters moeten bestaan uit gemeenschappen of locaties die relatief dicht bij elkaar liggen, bijvoorbeeld een aantal flats of een groep straten of dorpen.
- **Netwerksteekproef** (ook wel sneeuwbalsteekproef of 'chain referral' genoemd). Hierbij legt de onderzoeker contact met een persoon die behoort tot de doelpopulatie. Deze kan de onderzoeker aan andere leden van de populatie voorstellen. Deze personen worden meestal geïnterviewd maar ze kunnen ook worden geobserveerd of worden uitgenodigd voor deelname aan een focusgroep. De introductie aan andere individuele groepsleden gaat door totdat er geen nieuwe contacten meer gelegd kunnen worden of tot er een verzadigingspunt is bereikt.
- **Quotasteekproeven** kunnen worden gebruikt om een reeks verschillende, in theorie belangrijke categorieën te onderzoeken. Eerst worden de categorieën gedefinieerd, waarna wordt besloten met hoeveel individuen uit elke categorie (of: quota) contact moet worden gelegd.

⇒ *Interviews*

Interviews kunnen gestructureerd of ongestructureerd zijn. Ongestructureerde interviews, of in de regel semi-gestructureerde interviews (met hoofdzakelijk open vragen), worden gebruikt om een fenomeen te verkennen en om meer informatie te bemachtigen waardoor je beter begrijpt wat er speelt. Gestructureerde interviews (meestal met gesloten vragen waarop slechts een aantal van tevoren vastgestelde antwoorden mogelijk zijn) worden gebruikt om specifieke onderwerpen te behandelen en te controleren of je vermoedens en informatie uit eerdere RAR fasen worden bevestigd.

Interviews kunnen met individuele personen of met groepen worden gehouden. Individuele personen zijn vaak beter geschikt als het gaat om het verzamelen van gedetailleerde informatie over gevoelige onderwerpen. Groepen zijn vooral nuttig voor het verzamelen van context informatie.

⇒ *Focusgroepen*

Het verschil tussen een groepsinterview en een focusgroep is dat er bij deze laatste geprobeerd wordt een groepsdiscussie over bepaalde onderwerpen op gang te brengen. Bij een groepsinterview wordt aan individuele deelnemers gevraagd om zich te beperken tot antwoorden op specifieke vragen. Deelnemers kunnen worden geselecteerd op basis van overeenkomstige ervaringen en achtergronden of op basis van verschillende sociale posities en meningen. In beide gevallen worden ze geselecteerd vanwege hun specifieke expertise of uitgebreide kennis. Meestal zijn dit sleutelinformanten, d.w.z. personen die naast hun eigen ervaringen ook over bredere kennis beschikken.

Focusgroepen zijn handig om in korte tijd veel informatie te bemachtigen en om overtuigingen, attitudes en gedragingen te identificeren en te verkennen. Ze zijn een nuttig instrument voor het formuleren van hypothesen, het controleren van informatie en het vinden van een verklaring voor afwijkende informatie. De grootste nadelen van focusgroepen zijn dat je minder controle hebt dan tijdens een interview, dat de gegevens je niets vertellen over de frequentie van overtuigingen en gedragingen en dat in een groep

enkele dominante participanten kunnen zitten die de mening van de andere participanten beïnvloeden.

⇒ *Observatie*

Net als interviews kunnen ook observaties gestructureerd of ongestructureerd zijn. Ongestructureerde observatie is nuttig in de eerste fasen van een RAR, wanneer er achtergrondinformatie moet worden verzameld over de locaties waar de doelgroepen bij elkaar komen, het gedrag van de doelgroep, enz. Observatie wordt gebruikt voor exploratieve doeleinden. Informatie die via observatie wordt verzameld kan achteraf worden geclassificeerd en gecodeerd naar onderwerp. Observatie is met name nuttig voor het herkennen van een bepaald gedrag waarvan je het bestaan in eerste instantie niet vermoedde.

Gestructureerde observatie wordt gebruikt zodra je hebt besloten welk type gegevens het meest relevant is voor de RAR. Deze observatievorm wordt in de regel toegepast met behulp van observatiegidsen die aangeven wat je wel en niet moet observeren. De gidsen bevatten ook notitiepagina's waarop je kunt aangeven of en hoe vaak bepaald gedrag voorkomt.

⇒ *Schattingstechnieken*

Schattingstechnieken zijn handige instrumenten waarmee de omvang van een populatie of probleem kan worden ingeschat. Voorbeelden van schattingstechnieken zijn case-finding, de vermenigvuldigingsmethode, de nominatietechniek en de capture-recapture methode. Met uitzondering van case-finding (in feite niets meer of minder dan gevallen tellen) gaan schattingstechnieken uit van vooronderstellingen waarbij (voorhanden) kwantitatieve gegevens gecombineerd worden om de omvang van een bepaald fenomeen te bepalen. Let wel dat het hier gaat om schattingstechnieken en schattingen, zeker bij verborgen populaties, zijn zelden nauwkeurig. Wel kunnen zij een proportie aangeven met behulp waarmee je een besluit kunt nemen of een bepaald probleem of doelgroep omvangrijk genoeg is om je op te gaan richten.

1.4 Toepassingsmogelijkheden van RAR

Bij de overweging of RAR de juiste methode is voor het verzamelen van informatie voor jouw specifieke doeleinden, moet je nagaan wat deze methode wel of niet voor je kan opleveren.

⇒ *Snelheid*

Een van de sterke kanten van RAR is dat het tijd bespaart. RAR stelt je in staat om snel en adequaat op urgente problemen in te spelen. Met de RAR methode kun je informatie sneller verzamelen dan met conventioneel empirisch onderzoek. Dit is vooral belangrijk voor situaties waar een snelle 'response' essentieel is, als je geen tijd hebt om twee jaar op onderzoeksresultaten te wachten. Bijvoorbeeld wanneer onverwacht een epidemie uitbreekt. Snelheid is ook van vitaal belang wanneer sprake is van snel veranderende fenomenen zoals trends in druggebruik of regelmatig veranderende populaties. Dit laatste geldt bijvoorbeeld voor asielzoekers. Empirisch onderzoek zou te veel tijd in beslag

nemen. Als je bijvoorbeeld één of twee jaar op resultaten moet wachten, zijn deze tegen die tijd al lang weer verouderd. Ze geven dan geen representatief beeld weer van de werkelijke situatie en bieden daardoor niet de mogelijkheid om op de juiste manier in te grijpen.

⇒ ***Kosteneffectief***

In vergelijking met empirisch onderzoek is RAR doorgaans een stuk minder kostbaar. Door de pragmatische benadering (met de nadruk op adequaatheid in plaats van op wetenschappelijke perfectie) kun je met een relatief bescheiden tijdinvestering een grote hoeveelheid informatie bemachtigen.

⇒ ***Combinatie van assessment & response***

Het verzamelen van informatie zoals hierboven werd beschreven (het identificeren van mogelijke informatiebronnen m.b.v. sleutelinformanten met verschillende achtergronden en toegang tot of contacten leggen met de doelgroep) veronderstelt rechtstreekse betrokkenheid in het veld. Door deze betrokkenheid kan men een netwerk van persoonlijke contacten opbouwen dat niet alleen waardevol is voor het verzamelen van informatie, maar ook stof tot nadenken geeft over adequate interventies en als een soort startpunt fungeert voor het ontwikkelen van interventies. Het evaluerende aspect van RAR houdt in dat je betrokken bent bij de doelgroep, wat bijdraagt aan effectieve interventies. Door jezelf te beperken tot het assessment-proces zou betekenen dat je de mogelijkheden die het netwerk biedt voor het ontwikkelen en uitwerken van adequate interventies niet optimaal benut. Dit zou leiden tot een kunstmatig gescheiden proces, mede omdat er meestal praktijkmensen bij een RAR betrokken zijn.

De ervaringen uit eerdere projecten onderstrepen deze conclusie. In de meeste gevallen bedenken mensen al vóór afloop van de assessment-fase mogelijkheden voor passende interventies.

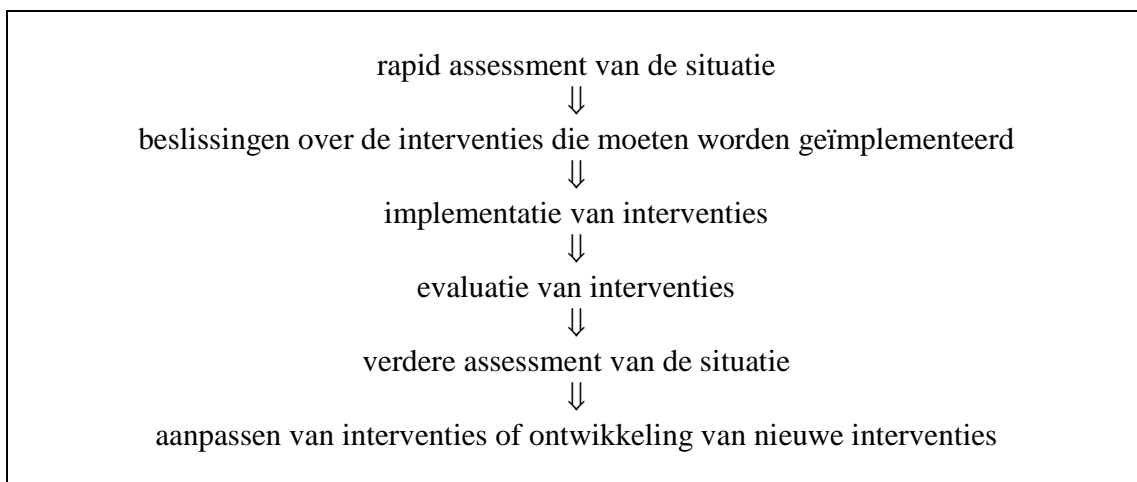
⇒ ***Context informatie verzamelen***

Zoals eerder genoemd biedt het exploratieve karakter van RAR de mogelijkheid om de aard van een probleem en de verschillen benaderingen daarvan beter te begrijpen. In tegenstelling tot empirisch onderzoek werkt RAR niet hoofdzakelijk op basis van duidelijk geformuleerde hypothesen, d.w.z. gesloten vragen of iets al dan niet waar is. Het verkrijgen van een goed overzicht van de verschillende standpunten, belangen en agenda's van de betrokken personen is een belangrijk onderdeel van het RAR proces.

De perceptie van problematisch druggebruik onder asielzoekers is een goed voorbeeld om het belang van een goed begrip van concepten te illustreren. In de Islamitische cultuur is het gebruik van alcohol verboden, wat tot het standpunt leidt (zelfs onder niet-religieuze personen) dat twee glazen alcohol per dag problematisch is. Asielzoekers uit de Balkan zien dit over het algemeen anders. Hetzelfde geldt voor het gebruik van middelen die in de EU verboden zijn. Terwijl niet-medisch opiaatgebruik in de EU over het algemeen als problematisch wordt beschouwd, is dit weer niet het geval in sommige Aziatische en Arabische landen.

⇒ *Dynamisch*

Het consultatieve karakter en het vaak directe verband met het ontwikkelen van interventies, maken van RAR een dynamische methode die niet eindigt met een rapport waarin de eindresultaten worden gepresenteerd. Om te zien of interventies adequaat blijven voor de beoogde problemen en behoeften, is een regelmatige check belangrijk. Deze noodzaak om de ontwikkeling en toepassing van interventies te monitoren en te evalueren resulteert in een cyclus van assessment en response, waarin de volgende stappen worden onderscheiden:

⇒ *RAR en/of empirisch onderzoek*

Al door de auteurs van de RAR gidsen voor de WHO werd benadrukt dat RAR geen vervanging is voor conventioneel wetenschappelijk onderzoek maar juist op deze kennis voortbouwt (Rhodes et al. 2000). RAR is een methode die indicatoren oplevert over bepaalde fenomenen en geen 'harde' of zuiver wetenschappelijke gegevens. De uitkomst van RAR is een assessment, in tegenstelling tot kennis die vanuit wetenschappelijk, empirisch onderzoeksoogpunt is getoetst.

Afhankelijk van het eigenlijke probleem dat je wilt onderzoeken of aanpakken en de specifieke doelstellingen en vereisten van je plan, zul je moeten besluiten welke methode het meest geschikt is: RAR of wetenschappelijk onderzoek. Bij de AIDS epidemie die onder druggebruikers in de Russische Federatie uitbrak, was niet alleen de noodzaak voor een snelle respons de doorslaggevende factor bij de keuze voor RAR. Er was eenvoudig geen basis voor een representatieve, aselechte steekproeftrekking, een minimumvoorwaarde in empirisch epidemiologisch onderzoek. Betrouwbare gegevens van de populatie (injecterende) druggebruikers waren niet voorhanden. Een belangrijke factor in dit verband was dat de illegale aard van het middelengebruik tot het ontstaan van een verborgen populatie had geleid.

Bij het verzamelen van valide informatie over de aard en omvang van middelengebruik onder asielzoekers komen we dezelfde problemen tegen. Om verschillende redenen is de gebruikelijke methodiek van epidemiologisch onderzoek (bv. interviews met representatieve steekproeven uit de doelpopulatie) hiervoor niet adequaat. Ook in dit geval zal het moeilijk zijn om bijvoorbeeld een representatieve steekproef te selecteren uit asielzoekers die middelen gebruiken, aangezien er geen betrouwbare informatie over de totale populatie bestaat. De verwachting is dat respondenten vragen over hun middelengebruik niet eerlijk zullen beantwoorden, omdat ze bijvoorbeeld vrezen voor eventuele sancties. Dit betekent dat ook de 'verborgen populatie' middelengebruikers onder asielzoekers van aanzienlijke omvang kan zijn.

In dit soort situaties geeft RAR de onderzoeker de kans om toegang tot de doelpopulatie te krijgen en een probleem te onderzoeken door basisinformatie over aard en omvang te verzamelen. Zodoende wordt de implementatie van adequate (preventieve) interventies vereenvoudigd. Wat dit laatste betreft doen exacte gegevens over aantal en persoonlijke kenmerken (leeftijd, geslacht, sociale, culturele en economische gegevens) van de gebruikers van bepaalde psychoactieve middelen er niet toe. Het zou onverantwoord en onlogisch zijn om te wachten met (preventieve) maatregelen tot er exacte gegevens zijn gevonden. Wat we echter wel nodig hebben om adequate, (preventieve) interventies te ontwikkelen zijn valide schattingen van de omvang van een bepaald probleem en grondig gecontroleerde informatie over specifieke aspecten van het probleem en de doelgroep. Dit kan worden bereikt door middel van RAR.

Ten slotte kunnen rapid assessment en empirisch onderzoek op vruchtbare wijze met elkaar worden gecombineerd. Rapid assessment kan een effectieve methode zijn voor het formuleren en controleren van hypothesen, de eerste stap in elk onderzoeksproces, zodat de formulering van centrale onderzoeksvragen eenvoudiger wordt.

⇒ *RAR als ondersteuning van interventies*

RAR kan op verschillende gebieden, op verschillende manieren en voor verschillende doeleinden worden toegepast. De toepassing is niet beperkt tot interventies op gezondheids- en sociaal vlak. Bij reclamecampagnes worden gelijksoortige methoden toegepast, bv. bij de positionering en het uitbrengen van een nieuw product. RAR kan worden toegepast op het gebied van beleidsvorming en de ontwikkeling en implementatie van interventies.

RAR kan een effectief instrument zijn bij de ondersteuning van het volledige implementatieproces. Het kan worden gebruikt vóór aanvang van een interventie, om een situatie te analyseren, hypothesen over het RAR proces te verifiëren, een beeld te verkrijgen van de aard en omvang van een probleem en om relevante factoren en geschikte interventies te identificeren.

Bij de implementatie van een interventie kan RAR worden gebruikt voor procesevaluatie en voor het monitoren en analyseren van het projectverloop. RAR is een goed instrument om vast te stellen of bepaalde doelstellingen, doelgroepen of interventies moeten worden veranderd, en het kan helpen bij het herkennen van veranderingen die soms vanzelf na

verloop van tijd plaatsvinden zonder dat dit door de betrokken personen wordt opgemerkt. Het monitoren kan ook van toepassing zijn op informatie over de respons van anderen (zusterorganisaties, beleidsmakers, de maatschappij en de media) op een interventie, of op informatie over de ontwikkeling van een lokaal of regionaal netwerk enz.

Ten slotte kan RAR worden gebruikt voor een basale effectevaluatie, RAR kan informatie opleveren over de impact en effecten van een interventie.

2. RAR en problematisch middelengebruik, methoden

Voor RAR op het gebied van middelengebruik kan voor de dataverzameling vaak worden volstaan met een beperkt aantal methoden. Zo zijn observaties en schattingstechnieken vaak niet noodzakelijk om de problematiek in kaart te kunnen brengen. We wilden een basale RAR methode ontwikkelen die kan worden toegepast door mensen zonder substantiële onderzoekservaring die beperkte mogelijkheden hebben om tijd te investeren in extra werk. Zelfs in deze beperkte vorm vereist RAR nogal wat tijd. De ervaring met vergelijkbare projecten heeft geleerd dat een rapid assessment in drie maanden tijd kan worden uitgevoerd mits voldoende menskracht beschikbaar is en het RAR-proces zorgvuldig is gepland.

Observatie kan een handig hulpmiddel zijn voor het verzamelen van belangrijke informatie, vooral wanneer je in een open setting werkt zoals op straat bijvoorbeeld. Dit kan waardevolle informatie opleveren over de gedragingen van de doelgroep, locaties, onderlinge relaties enz. We hebben echter besloten om observatie buiten beschouwing te laten omdat dit een nogal tijdrovend hulpmiddel is. Observatie vergt meestal een flinke dosis geduld en dus ook tijd. De keuze voor observatie als onderdeel van RAR kan te tijdrovend zijn. Voor degenen die meer willen weten over observatie hebben we in bijlage 1 een korte beschrijving opgenomen.

We hebben ook besloten om schattingstechnieken buiten beschouwing te laten. Het gebruik van deze technieken vereist relatief grote steekproeven om tot betrouwbare schattingen van de omvang van een populatie of probleem te komen. Daarnaast is een uiterst nauwkeurig check van gegevens noodzakelijk om de onafhankelijkheid van steekproeven te kunnen waarborgen (zie hoofdstuk 1.3). Degenen die hier meer over willen lezen worden verwezen naar een beschrijving van deze methoden in Bijlage 2.

Verder hebben wij gekozen voor een strikt geordend RAR proces, mede om degenen die geen of weinig onderzoekservaring hebben de mogelijkheid te geven met deze methode te werken. We beginnen met een zeer open vorm van dataverzameling, waarbij geprobeerd wordt zoveel mogelijk informatie te verzamelen over middelengebruik in de doelgroep en mogelijke (preventieve) maatregelen. Aangezien de eerste fase bestaat uit het verkennen van het onderwerp maken we gebruik van open vragen. Deze eerste stap levert achtergrondinformatie op waarmee hypothesen kunnen worden geformuleerd voor gerichtere, gesloten vragen in een later stadium zodat de hypothesen met betrekking tot kwetsbare groepen, gebruikte middelen, nuttige (preventieve) interventies, enz. kunnen worden getoetst. Dit betekent dat RAR een proces is waarin de scope stap voor stap inperkt van brede, open verkenning tot toetsing van specifieke hypothesen, waarbij de grote verscheidenheid aan ingewonnen informatie de voeding is voor relevante bevindingen. Dit proces leidt van ongestructureerde naar gestructureerde vormen van informatieverzameling.

Om tot een basaal en gestroomlijnd RAR proces te komen, is gekozen voor een methode met de onderstaande stappen of fasen:

- bestaande informatie onderzoeken
- toegang en steekproeftrekking
- semi-gestructureerde interviews
- gestructureerde interviews
- focusgroepen, en
- rapporteren

Om het RAR proces te structureren en te organiseren hebben we een reeks sleutelvragen geformuleerd. Dit zijn de meest centrale vragen voor het verzamelen van informatie over middelengebruik en de doelgroep en over mogelijke adequate (preventieve) maatregelen. Deze sleutelvragen vormen de basis en het kader voor alle stappen in het informatieverzamelingsproces. Tijdens het RAR proces worden ze verder gedifferentieerd tot meer gedetailleerde vragen op basis van resultaten uit voorgaande verzamelingsfasen. De hieronder beschreven sleutelvragen zijn gebaseerd op een in verslavingsonderzoek veel gebruikte samenhang tussen ‘drug, set en setting’, het middel, de persoon en de omgeving. Daarnaast wordt gekeken naar het kennisniveau over de risico’s van middelengebruik en naar bestaande en mogelijke interventies. Afhankelijk van het te onderzoeken probleem en de doelgroep kunnen de sleutelvragen worden aangepast. Let wel op dat bij uitbreiding van het aantal sleutelvragen de snelheid van het RAR proces aanzienlijk zal vertragen. Het is daarom van belang het aantal sleutelvragen zo beperkt mogelijk te houden.

Wij hebben de volgende sleutelvragen geformuleerd.

Er zijn vier sleutelvragen over **middelengebruik**:

1. Wie gebruiken middelen op een problematische manier?
2. Welke middelen worden op een problematische manier gebruikt?
3. Wat zijn de belangrijkste problemen door het middelengebruik?
4. Wat zijn de oorzaken van problematisch middelengebruik?

De volgende vier vragen gaan over mogelijke (preventieve) **interventies**:

5. Wat weet de doelgroep over de risico's van middelengebruik?
6. Welke bestaande, effectieve (preventieve) interventies zijn er?
7. Welke (preventieve) interventies heeft de doelgroep nodig?
8. Wat zijn de prioriteiten in (preventieve) interventies?

⇒ ***Bestaande informatie onderzoeken***

De eerste stap is vaststellen of er al informatie over het onderwerp bestaat en welke aspecten daarin aan de orde komen. Voorbeelden van informatiebronnen zijn rapporten van zorginstellingen, politie en justitie, rapporten of informatie van gezondheidszorg, maatschappelijk werk en andere hulpverleningsinstellingen, rapporten van belangenvertegenwoordigers van de doelgroep, enz. Informatie uit de media kan ook van pas komen, misschien niet zozeer voor feitelijke informatie maar meer voor de perceptie van middelengebruik, de doelgroep en de publieke opinie. Het kan ook nuttig zijn om sleutelinformanten te identificeren die je op andere bronnen kunnen wijzen.

Hoewel je in deze fase zoekt naar alle voorhanden relevante informatie over het onderwerp, zijn de sleutelvragen een nuttig instrument om de informatie te ordenen, het bereik van je zoektocht te beperken en onderscheid te maken tussen direct relevante informatie en context informatie.

Voorhanden bestaande informatie helpt bovendien om te bepalen welke informatie je verder nog nodig hebt en om het probleem en de doelgroep nader te definiëren en te prioriteren. Op deze manier krijg je een goed beeld van de veranderingen in middelengebruik en veranderende percepties gedurende een langere periode. Bestaande informatie kan ten slotte ook worden gebruikt bij het trianguleren van informatie, om de waarde en mogelijke bias van alle gegevens te kunnen beoordelen.

⇒ *Toegang en steekproeftrekking*

Stap twee is het identificeren van mogelijke informatiebronnen en toegang krijgen tot de doelgroep. De nadruk ligt hier op sleutelinformanten identificeren, contacten leggen, informatie over informanten verzamelen en via hen toegang krijgen tot de doelgroep. Sleutelinformanten kunnen middelengebruikers zijn, gezondheidszorg- en verslavingszorgmedewerkers, personen die zijn aangesloten bij belangenorganisaties van de doelgroep, politieambtenaren, dealers, enz. Zoals eerder werd gesteld (zie hoofdstuk 1.3) zijn sleutelinformanten personen die naast hun eigen ervaringen ook bredere kennis bezitten.

Om het te onderzoeken probleem zo goed mogelijk te kunnen begrijpen, ligt in deze fase van het RAR proces de nadruk nog steeds op het verzamelen van alle beschikbare informatie over middelengebruik bij de doelgroep. Net zoals het geval was bij het onderzoeken van bestaande informatie (stap één) fungeren de sleutelvragen ook hier als richtlijnen voor het ordenen van de verkregen informatie.

De informatie die je in deze fase verzamelt stelt je in staat om het probleem en de doelgroep nader te specificeren. Naast informatie die direct antwoord geeft op de sleutelvragen, zul je ook veel informatie verzamelen die niet rechtstreeks met deze centrale thema's verband houdt, bijvoorbeeld informatie over culturele en religieuze achtergrond van de doelgroepen, hun leefstijl en leefomstandigheden enz. Deze context informatie is echter zeker relevant en kan heel nuttig zijn om het middelengebruik beter te begrijpen.

Op basis van de verzamelde informatie kun je de doelgroep in kaart brengen, locaties aangeven waar leden van de doelgroep elkaar ontmoeten, wie waar woont, wie elkaar kennen, enz. Deze 'sociale kaart' kan helpen bij het selecteren van respondenten voor de volgende fasen van RAR.

Tevens begin je via contacten met verschillende personen (d.w.z. vertegenwoordigers van relevante instanties en organisaties, gebruikers) een netwerk op te bouwen dat als nuttig uitgangspunt kan dienen voor toekomstige (preventieve) activiteiten. Rechtstreekse betrokkenheid bij het onderwerp en rechtstreeks contact met betrokken personen

bevordert en stimuleert een proces dat je niet meer beperkt tot de rol van onderzoeker maar waarmee je ook geïnvolveerd raakt in planning en implementatie van interventies .

⇒ *Semi-gestructureerde interviews*

De informatie die je in de eerste twee fasen hebt verzameld dient als uitgangspunt voor de volgende, meer gestructureerde vorm van informatie verzamelen, het semi-gestructureerde interview. Terwijl je in de tweede fase over het algemeen aan de hand van ongestructureerde interviews werkt, waarbij de sleutelvragen als basis fungeren voor het ongestructureerd verzamelen van relevante informatie, ga je nu een vragenlijst gebruiken die bestaat uit een combinatie van open en gesloten vragen in een vooraf bepaalde, vaste volgorde. Zo kunnen hypothesen met betrekking tot middelengebruik en mogelijke (preventieve) maatregelen duidelijker worden geformuleerd. In ons voorbeeld, asielzoekers, kunnen dit vragen zijn als: Welke groepen asielzoekers zijn het meest kwetsbaar? Welke middelen hebben problematisch gebruik tot gevolg? Wat kan er op het gebied van preventie worden gedaan? Dit zijn maar een paar voorbeelden.

Om dit te bereiken zijn er op basis van de sleutelvragen (die daarnaast ook de structuur van de vragenlijst bepalen) gedetailleerdere vragen geformuleerd. Deze vragen stelen op de informatie die je in de eerste twee fasen hebt verzameld. De geïnterviewden zijn de sleutelinformanten.

⇒ *Gestructureerde interviews*

Fase vier bestaat uit gestructureerde interviews met behulp van een vragenlijst met gesloten vragen. Deze fase is weer een meer gestructureerde vorm van verzamelen dan de drie eerdere fasen. De informatie uit de semi-gestructureerde interviews wordt gebruikt om de vragenlijst voor het gestructureerde interview te formuleren. Deze vragenlijst heeft dezelfde structuur als de vragenlijst voor de semi-gestructureerde interviews.

Het doel is om de hypothesen en conclusies over middelengebruik en (preventieve) maatregelen uit de eerdere fasen te toetsen en additionele informatie te verzamelen. Je probeert vast te stellen of het beeld dat je na de semi-gestructureerde interviews hebt gevormd door een andere steekproef van respondenten wordt bevestigd, met name ten opzichte van kwetsbare groepen, problematisch gebruik van bepaalde middelen en suggesties voor effectieve (preventieve) interventies. De geïnterviewden hoeven geen sleutelinformanten te zijn maar ze moeten wel verschillende relevante groepen vertegenwoordigen, zowel medewerkers van gezondheidszorginstellingen als leden van de doelgroepen.

⇒ *Focusgroepen*

Om de resultaten te kunnen toetsen, hebben de focusgroepen in de laatste fase van het proces twee verschillende doelen. Het eerste doel is om afwijkende of tegenstrijdige informatie uit de eerdere fasen te toetsen en om resultaten uit eerdere RAR fasen te cross-checken en te valideren. Het tweede doel is om de representativiteit / geldigheid van conclusies te beoordelen en de implicaties van de resultaten voor de planning en implementatie van (preventieve) interventies te bespreken.

Dit houdt doorgaans in dat je twee focusgroepen moet organiseren. Het doornemen en bespreken van de informatie die je in eerdere fasen hebt verzameld kan tegenstrijdige resultaten opleveren waar je nog geen verklaring voor hebt. Je kunt dit probleem oplossen door een aantal sleutelinformanten apart te interviewen. De voorkeur gaat echter uit naar een focusgroep. Door sleutelinformanten bij elkaar te brengen wordt informatie verkregen over de redenen waarom mensen er een verschillende mening op nahouden. Dit kan bijvoorbeeld samenhangen met hun sociale positie of politieke denkbeelden, of (als gevolg van deze factoren) eenvoudig omdat mensen verschillende aspecten van de realiteit zien.

Nadat deze problemen zijn opgelost moet je besluiten welke (preventieve) maatregelen er genomen moeten worden. Ook hier is gebleken dat de focusgroep een waardevol instrument is. Hoewel je een aantal hypothesen in teamverband zult kunnen formuleren, worden je plannen solider door experts en leden uit de doelgroep bijeen te brengen en de resultaten van je rapid assessment en een adequate (preventieve) response op de aangetroffen problemen met hen te bespreken. Deze focusgroep is het netwerk voor een succesvolle implementatie van de meest adequate response. Niet alleen creëert het RAR team de benodigde commitment bij de deelnemers van de focusgroep en de instellingen die zij vertegenwoordigen. Het is ook mogelijk, of zelfs wenselijk, om één of meerdere deelnemers van deze focusgroep actief te betrekken bij de responsefase van het RAR proces.

⇒ *Rapportage en gegevensbeheer*

Elke fase in het RAR proces wordt afgerond met het formuleren van voorlopige conclusies. De conclusies van een bepaalde fase worden als uitgangspunt gebruikt voor de stappen die je in de volgende fase moet nemen. Welke informatie ontbreekt er nog? Welke vragen kwam je tegen in de zojuist afgeronde fase? Welke personen kunnen relevante informatie verstrekken of antwoord op die vragen geven?

Zoals al eerder werd gezegd is een van de kenmerken van RAR de toepassing van meerdere methoden en het verzamelen van gegevens uit verschillende bronnen. Om de validiteit van de verzamelde gegevens te waarborgen moet je er daarom voor zorgen dat je informatie verzameld uit een breed scala van onafhankelijke bronnen, dus mensen met uiteenlopende beroepsachtergronden en uit diverse groepen binnen de doelgroep. Het opbouwen van een gevarieerd netwerk is essentieel voor een succesvol RAR proces. Met de opbouw moet zo snel mogelijk begonnen worden. Niet alleen verschaft dit netwerk informatie in de assessment fase van het RAR proces, maar is het netwerk ook een noodzakelijke voorwaarde voor de uitvoering van een adequate respons.

Als je met al deze verschillende aspecten rekening houdt tijdens het verzamelen van informatie, ben je beter in staat om een veelomvattend beeld op te bouwen van het middelengebruik onder de doelgroep en van mogelijke (preventieve) maatregelen. Dit beeld bevat soms echter afwijkende informatie over bepaalde kwesties. Het trianguleren van de gegevens, in een poging om een mogelijke bias te identificeren en verklaringen te vinden voor afwijkende en tegenstrijdige gegevens, is een belangrijk aspect tijdens het verwerken van de informatie.

Omdat je tijdens het RAR proces geconfronteerd wordt met een enorme hoeveelheid informatie over verschillende onderwerpen, is een goed en efficiënt gegevensbeheer van vitaal belang. Informatie die duidelijk is geordend is makkelijker toegankelijk. Ook hier dienen de sleutelvragen weer als basisstructuur zodat de verzamelde informatie duidelijk wordt geordend. In Deel II tref je allerlei rasters aan waarmee het proces van dataverzameling kan worden gestructureerd.

⇒ *Enkele concluderende opmerkingen*

Wij hebben gekozen voor een RAR ontwerp dat begint met een zeer open vorm van dataverzameling en zich vervolgens geleidelijk ontwikkelt van ongestructureerde naar meer gestructureerde methoden voor dataverzameling. Hierbij is de grote verscheidenheid aan in de beginfase verzamelde informatie de voeding voor relevante bevindingen.

De strikte volgorde van fasen in het dataverzamelingsproces heeft het voordeel dat ze houvast bieden aan personen zonder onderzoekservaring. Daarentegen neemt dit wel een van de voordelen van RAR weg, namelijk de flexibiliteit van dit instrument om zich aan veranderende behoeften aan te passen.

Natuurlijk kunnen degenen die wel ervaring hebben op het gebied van onderzoek of die worden bijgestaan door iemand met ervaring, besluiten om van het voorgestelde ontwerp af te wijken en voor een andere fasevolgorde of aanvullende instrumenten te kiezen, bv. observatie. Er zijn allerlei opties mogelijk. Zo zou je bijvoorbeeld terug kunnen vallen op semi-gestructureerde interviews wanneer de gestructureerde interviews niet het beeld bevestigen dat je op basis van de eerdere ronde met semi-gestructureerde interviews had opgebouwd. De verschillen tussen resultaten uit de eerste ronde met semi-gestructureerde interviews en resultaten uit gestructureerde interviews kunnen worden gebruikt om een vragenlijst op te stellen voor een nieuwe ronde met semi-gestructureerde interviews teneinde de bestaande verschillen te verklaren.

Je kunt ook besluiten om meteen vanaf het begin van het RAR proces met focusgroepen te werken, aangezien het heel nuttig en effectief kan zijn om sleutelinformanten bijeen te brengen voor het verkennen van meningen en gedragingen (die niet door bestaande informatie worden afgedekt), maar ook voor het verzamelen van informatie om de eerste hypothesen te kunnen formuleren, discussies over de wijze waarop toegang tot de doelgroep kan worden verkregen, en het bepalen van de details van de vragenlijsten. Een focusgroep kan ook halverwege een RAR van pas komen om resultaten te controleren, de juistheid van hypothesen te beoordelen, resultaten te cross-checken en te valideren, en verklaringen te vinden voor afwijkende informatie. Zodra de semi-gestructureerde interviews zijn voltooid kun je een focusgroep overwegen voor het opstellen en verfijnen van de vragenlijst voor de gestructureerde interviews.

Observatie kan een nuttige methode zijn in verschillende fasen van het RAR proces. Ongestructureerde observatie in de beginfase kan informatie opleveren over gedragingen

en sociale relaties in de doelgroep. Gestructureerde observatie kan in latere fasen van het proces helpen bij het toetsen van bepaalde informatie.

II Uitvoeren van een RAR

Dit gedeelte van het handboek gaat nader in op het uitvoeren van RAR in de praktijk. Om de theorie toe te lichten worden voorbeelden gebruikt uit een RAR over problematisch middelengebruik door asielzoekers.

1. Het samenstellen van een RAR team

Een van de organisatorische voorwaarden voor een geslaagde uitvoering van RAR is een goed geselecteerd en voorbereid team. Om het werk snel en efficiënt gedaan te krijgen mag het team niet uit te veel personen bestaan. Om al het werk uit te kunnen voeren, mogelijke bias in de informatie te identificeren en te voorkomen, en taken en uitkomsten te bespreken, is het uitwisselen van gedachten met collega's essentieel. Onze ervaring wijst uit dat drie tot vier personen een goed team kunnen vormen, één daarvan is de coördinator en twee of drie anderen zijn co-werkers.

Wanneer een zorginstelling een rapid assessment van een bepaalde situatie wil hebben, moeten de RAR coördinator en de teamleden gedurende de looptijd van het assessment ontheven worden van hun normale, dagelijkse routine.

De samenstelling van het RAR team moet gedurende het gehele assessment proces ongewijzigd blijven. Dit bevordert een efficiënter beheer van kennis omdat alle teamleden de verzamelde informatie met elkaar delen. Daarmee wordt voorkomen dat ze informatie uit eerdere fasen aan een nieuwe collega moeten doorgeven.

Alle RAR teamleden moeten op de hoogte zijn van het volledige assessment proces. Dit betekent meestal dat ze getraind moeten worden in methoden voor dataverzameling. Als de RAR coördinator een ervaren sociaal-wetenschappelijk medewerker is kan hij of zij de overige teamleden trainen. Het is hierbij van belang dat elk teamlid getraind wordt in het afnemen van interviews, met name semi-gestructureerde interviews.

We willen benadrukken dat alle teamleden, dus niet alleen de RAR coördinator, gedurende het gehele proces overzicht over de rapid assessment moeten houden. Dit heeft tot gevolg dat het RAR team regelmatig bijeen moet komen. Tijdens deze bijeenkomsten bespreekt het RAR team de planning van alle activiteiten tussen die bijeenkomst en de volgende bijeenkomst, worden alle activiteiten onder de verschillende leden verdeeld en worden alle fasen van het assessment proces besproken: toegang en steekproeftrekking, selectie van respondenten voor zowel semi-gestructureerde als gestructureerde interviews, de kwaliteit en triangulatie van de verzamelde gegevens, gegevensbeheer en rapportage, et cetera. Daarnaast kunnen (voorlopige) resultaten besproken worden en kunnen (voorlopige) conclusies worden getrokken. In de ideale situatie worden alle activiteiten en verantwoordelijkheden van de RAR teamleden, alle communicatie tussen de teamleden en alle interviewafspraken met respondenten, bijgehouden in een logboek. Zowel de bijeenkomsten als het logboek stellen de RAR teamleden in staat om de informatie gedurende het gehele proces op effectieve wijze met elkaar te delen.

Ten behoeve van vruchtbare discussies over de bevindingen en het herkennen van mogelijke bias, moeten de teamleden over uiteenlopende (professionele en persoonlijke) eigenschappen beschikken. Relevante criteria kunnen zijn: geslacht, etnische, sociaal-culturele en religieuze achtergrond, beroep en ervaring. Rapportage aan en input van een grotere groep mensen of sleutelinformanten kan hier eveneens waardevol zijn.

Het interviewen van leden uit gemeenschappen met verschillende culturele achtergronden verdient soms speciale aandacht. In sommige culturen mag een vrouw uitsluitend door een vrouw geïnterviewd worden, in andere culturen zal een man geen betrouwbare informatie aan een vrouwelijke interviewer geven terwijl in weer andere culturen oudere mensen niet graag door jongeren worden geïnterviewd.

De meeste methoden in het RAR proces zijn afgeleid uit empirisch onderzoek binnen sociale wetenschappen. Een RAR team moet daarom iets aan sociaal-wetenschappelijke expertise bezitten. De coördinator zou idealiter sociaal wetenschapper moeten zijn. Een andere optie kan zijn dat het team ondersteund wordt door een sociaal-wetenschappelijk onderzoeker. De overige leden van een RAR team kunnen afkomstig zijn uit de gezondheidszorg, sociaal welzijnswerk, de verslavingszorg of preventieve verslavingszorg. Waar mogelijk kunnen (ex)gebruikers aan het team worden toegevoegd.

Met name in de responsfase, wanneer (preventieve) interventies worden ontwikkeld en uitgevoerd, moet het RAR-team over een goed netwerk beschikken om maatregelen op geslaagde wijze te kunnen implementeren.

Mogelijke leden van zo'n netwerk zijn:

- Gezondheidszorgmedewerkers en -instellingen
- Welzijnswerkers en -organisaties
- Huisvestingbureaus
- Justitiële en mensenrechtenorganisaties
- Leden en groepen uit de doelgroep

Als aanvulling op dit ondersteunende netwerk kan het RAR team ook de volgende personen benaderen:

- Vertegenwoordigers uit plaatselijke en regionale politieke partijen
- Lokale en regionale beleidsmakers

Uit voorgaande rapid assessment projecten is gebleken dat de contacten die in de assessment-fase worden gelegd een eerste stap zijn op weg naar een goed netwerk. Idealiter wordt dit netwerk beter naarmate de assessment vordert. Door de bovengenoemde personen en instellingen in het assessment-proces in te schakelen wordt het bijkomende voordeel van betrokkenheid en draagvlak gecreëerd, zodat binnen de instellingen van het netwerk daadwerkelijk tijd wordt vrijgemaakt voor een adequate implementatie. Mensen die op hun expertise en ervaring worden aangesproken voelen zich meer begaan met een situatie. Het idee dat zij het proces kunnen beïnvloeden draagt bij aan een groter verantwoordelijkheidsgevoel voor het RAR project. Dit kan allemaal helpen bij de opbouw van een netwerk waarmee in de responsfase goede (preventieve)

maatregelen kunnen worden geformuleerd en geïmplementeerd. Soms verdient het aanbeveling om leden van het netwerk in de respons fase actief te betrekken bij het RAR team.

2. Informatie verzamelen en gegevens beheren

Het rapid assessment proces bestaat uit vijf methoden voor het verzamelen van relevante informatie:

- Bestaande informatie verzamelen
- Toegang en steekproeftrekking
- Semi-gestructureerde interviews
- Gestructureerde interviews
- Focusgroep(en)

De informatie die aan de hand van deze methoden wordt verzameld omvat:

- Antwoorden op sleutelvragen
- Context informatie, d.w.z. alle overige informatie die meer inzicht geeft in het probleem.

Voor een efficiënt en snel uitgevoerd onderzoek adviseren wij om de reikwijdte van het assessment te beperken. Selecteer één doelgroep of kernprobleem. Het is efficiënter om eerst één doelgroep te onderzoeken dan te verdwalen in een woud aan informatie over meerdere doelgroepen of problemen.

2.1 Sleutelvragen

In dit voorbeeld worden acht sleutelvragen gebruikt die als leidraad dienen voor het verzamelen van informatie in alle fasen van de rapid assessment. De gepresenteerde sleutelvragen zijn een voorbeeld, je kunt ze aanpassen aan het te onderzoeken probleem. De sleutelvragen vormen de basis voor het RAR proces in zijn geheel.

Er zijn vier sleutelvragen over **middelengebruik**:

1. Wie gebruiken middelen op een problematische manier?
2. Welke middelen worden op een problematische manier gebruikt?
3. Wat zijn de belangrijkste problemen door het middelengebruik?
4. Wat zijn de oorzaken van problematisch middelengebruik?

De volgende vier vragen gaan over mogelijke (preventieve) **interventies**:

5. Wat weet de doelgroep over de risico's van middelengebruik?
6. Welke bestaande, effectieve (preventieve) interventies zijn er?
7. Welke (preventieve) interventies heeft de doelgroep nodig?
8. Wat zijn de prioriteiten in (preventieve) interventies?

2.2 Informatie opslag

Tijdens elke fase van het RAR proces verzamelt het RAR team een enorme hoeveelheid gegevens en wordt een groot aantal rasters (zie hoofdstuk 5.3 voor meer informatie over rasters) en (voorlopige) rapporten geproduceerd.

Tijdens het verzamelen van **bestaande informatie** stelt het RAR team schriftelijk materiaal samen: wetenschappelijke onderzoek, beleidsdocumenten, rapporten van verslavings- en gezondheidszorginstellingen, en artikelen uit kranten en tijdschriften. Gegevens worden verwerkt in rasters voor bestaande en context informatie.

Tijdens de **toegang en steekproeffase** worden geschikte informanten geïdentificeerd. Informanten geven antwoord op sleutelvragen en verstrekken context informatie. Daarnaast vullen zij de bestaande informatie verder aan. Het RAR team moet alle informatie over geschikte informanten opslaan, o.a.:

- adressen, telefoon- en faxnummers, e-mailadressen
- ontmoetingsplaatsen van informanten die geen adres, telefoon of faxnummer of e-mailadres willen of kunnen geven
- alle informatie die door de informanten wordt verstrekt
- netwerken waartoe de informanten behoren, et cetera.

Het RAR team moet al tijdens de toegang en steekproeffase een logboek bijhouden van het assessment om de activiteiten en informele gesprekken die in het veld plaatsvinden te beheren en te ordenen.

De volgende fase van het RAR proces, de **semi-gestructureerde interviews**, bestaat uit het invullen van vragenlijsten en het verwerken en analyseren van de informatie die hieruit wordt verkregen. Teamleden vergaren steeds meer context informatie en moeten het logboek in deze fase goed bijhouden. Hetzelfde geldt voor de **gestructureerde interviewfase**. Ten slotte moet in de **focusgroepfase** de informatie die uit de discussies over de geselecteerde kwesties voortkomt worden verwerkt en geanalyseerd.

Ook moeten in deze drie fasen de gegevens van geïnterviewde respondenten en participanten aan focusgroepen worden opgeslagen, dus waar deze personen te vinden zijn (adressen, telefoon- en faxnummers, e-mailadressen, of aanduidingen van locaties) maar ook welk type informatie zij kunnen verschaffen, bij welke netwerken ze zijn aangesloten, et cetera.

Het verzamelen van informatie is een proces waarbij elke fase is gebaseerd op of iets toevoegt aan de verzamelde informatie uit de voorgaande fase. Elk RAR teamlid moet een goed overzicht hebben van het gehele assessment proces. Gegevensbeheer moet de verantwoordelijkheid zijn van één teamlid, bij voorkeur de coördinator, maar gegevens moeten goed geordend, transparant en toegankelijk zijn voor de andere teamleden. Om dit voor elkaar te krijgen moet gegevensbeheer tijdens bijeenkomsten regelmatig besproken worden en moet de informatie op gestructureerde wijze worden opgeslagen. Om de informatie goed toegankelijk te maken, kunnen bijvoorbeeld de vragenlijsten van semi-gestructureerde interviews het beste in een aparte map worden opgeslagen.

Verder moeten alle gegevens op discrete wijze worden beheerd aangezien de vertrouwensrelatie met elke informant, respondent en focusgroep-participant gewaarborgd moet worden. Alle persoonlijke gegevens, logboeken, interviewopnamen, interviewtranscripties, rasters en (voorlopige) rapporten moeten achter slot en grendel

worden bewaard en alle digitale documenten kunnen het best een wachtwoord worden beveiligd.

Het is aan de coördinator en het RAR team om te besluiten hoe zij de gegevens willen beheren. Hieronder staat een aantal richtlijnen waarmee een protocol voor gegevensbeheer kan worden ontwikkeld.

De meeste bestaande en context informatie bestaat uit schriftelijk materiaal of uit materiaal dat via internet is gedownload en afgedrukt. Alle bestaande en context informatie moet worden voorzien van een label met daarop vermeld de datum waarop de informatie is verzameld, de naam van het RAR teamlid die de informatie heeft gescreend en de datum waarop de informatie in rasters is verwerkt.

Wanneer informatie wordt afgedrukt moet elk exemplaar in aparte mappen worden bewaard, ingedeeld naar de fase waarin de informatie werd verzameld. Ook digitale informatie moet in aparte mappen in de computer worden opgeslagen. Informatie die wordt afgedrukt moet worden gedateerd.

Er kunnen aparte bestanden worden gemaakt voor adressen, telefoonnummers, faxnummers en e-mailadressen van informanten, respondenten en participanten aan focusgroepen, ingedeeld naar fase. De beste manier om deze gegevens up-to-date te houden is om ze in de computer in te voeren en de toegang met een wachtwoord te beveiligen. Wanneer bestanden worden afgedrukt moeten ze worden gedateerd.

Tapes met opnamen van semi-gestructureerde interviews moeten achter slot en grendel worden bewaard. De banden moeten een label krijgen met een nummer dat naar de respondent en de interviewdatum verwijst. Hetzelfde geldt voor gestructureerde interviews, mits ze worden opgenomen, en ook voor een focusgroep of -groepen. Notulen van focusgroepen kunnen in een aparte map in de computer worden opgeslagen. De map moet met een wachtwoord worden beveiligd. Afgedrukte notulen moeten worden gedateerd en in een aparte map worden bewaard.

2.3 Informatie verwerken en analyseren

Een rapid assessment genereert een aanzienlijke hoeveelheid informatie. Hoe kan al die informatie worden geordend, hoe bewaar je het overzicht en hoe kun je conclusies trekken op basis van die informatie?

Voor het structureren en vereenvoudigen van de gegevensanalyse hebben we rasters ontworpen voor elke gebruikte methode van dataverzameling. Bij RAR worden alle relevante gegevens in rasters genoteerd. Dit zijn hulpmiddelen waarmee gegevens makkelijker kunnen worden geanalyseerd. Teamleden kunnen de rasters gebruiken om gegevens uit interviews of een andere vorm van dataverzameling in te voeren en te ordenen. Alle rasters hebben min of meer dezelfde lay-out.

Er is een kolom waarin alle, door de respondenten gegeven antwoorden op een

(sleutel-)vraag staan. Onder aan deze kolom kunnen afwijkende antwoorden en onopgeloste kwesties worden genoteerd voor verder onderzoek.

Uit voorgaande projecten is duidelijk geworden dat alle rasters direct na het verzamelen van de informatie moeten worden ingevoerd. Dit geldt met name voor de fases waarin de interviews worden uitgevoerd. Het direct invullen van de rasters is een hoop werk, maar dat wordt terugverdiend in de analyse en rapportage fase van het assessment.

Zodra alle rasters voor de sleutelvragen zijn ingevuld kunnen de samenvattingen en onopgeloste kwesties worden overgebracht naar een samenvattend raster. Elke RAR fase wordt afgerond met een samenvattend raster over de sleutelvragen: één samenvattend raster voor bestaande informatie, één voor gestructureerde interviews et cetera. Met behulp van deze samenvattende rasters kunnen de resultaten van elke RAR fase eenvoudiger worden vergeleken en kunnen conclusies worden geformuleerd.

3. Context informatie

Bij het verzamelen van informatie krijgt het RAR team niet alleen gegevens die de sleutelvragen beantwoorden maar ook context informatie. De omvang van context informatie wordt door het RAR team zelf bepaald voordat met de dataverzameling wordt begonnen. Context informatie in RAR onderzoek is onvermijdelijk. Onthoud dat de tijd in een RAR proces beperkt is en dat het verzamelen van structurele en doelgerichte context informatie te veel tijd in beslag kan nemen. Alleen in gevallen waarbij teamleden vinden dat ze een bepaald fenomeen niet voldoende begrijpen, mogen ze de benodigde informatie zoeken om het wel te kunnen begrijpen.

Context informatie kan zeer breed en divers zijn. In ons voorbeeld van problematisch middelengebruik onder asielzoekers kan de volgende contextinformatie naar voren komen:

Afhankelijk van de tijd die het team beschikbaar heeft komen ze een aantal relevante aspecten te weten over het land van herkomst van de doelgroepen, zoals:

- De sociaal-economische situatie
- De culturele en religieuze situatie
- Recente sociale, economische of politieke ontwikkelingen in deze landen

Daarnaast zal het RAR team aspecten tegenkomen die gerelateerd zijn aan het drugsbeleid in zowel het land van herkomst als in het gastland:

- Drugsbeleid, beschikbaarheid van drugs, (in)formele controlemechanismen voor drugs en drugswetgeving in het land van herkomst en het gastland
- Drugspreventiebeleid en (preventieve) interventies in het land van herkomst

Verder zullen relevante aspecten van immigratie duidelijk worden:

- Geschiedenis, beweegredenen en motieven voor emigratie van de doelgroepen
- Officiële en niet-officiële statistieken van de doelgroepen in het gastland
- Procedures voor afzonderlijke immigrantengroepen in het gastland

Op dezelfde manier kan context informatie worden verzameld over het immigratiebeleid in het gastland dat van invloed kan zijn op het middelengebruik in de doelgroepen, zoals:

- Langdurige immigratieprocedures
- De (grote of kleine) kans op het ontvangen van een werkvergunning tijdens het immigratieproces
- De (grote of kleine) kans op scholing tijdens het immigratieproces
- Onzekerheid over de toekomst in het gastland

Ten slotte kan context informatie worden verkregen over bestaande organisaties voor drugpreventie, interventies bij druggebruik en andere diensten gericht op de doelgroepen in het gastland, zoals:

- (In)formele initiatieven voor drugpreventie
- (In)formele initiatieven voor interventies in druggebruik

- (In)formele initiatieven voor andere relevante diensten

Tijdens bijeenkomsten van het team kan besloten worden hoe uitgebreid en diepgaand de te verzamelen context informatie mag zijn. De verzamelde hoeveelheid context informatie heeft implicaties voor de manier waarop de gegevens beheerd en geanalyseerd worden. Hoe meer gegevens er worden verzameld, Hoe langer het zal duren om de informatie vast te leggen en te sorteren. Alle relevante context informatie moet in rasters worden ingevoerd. Rasters zijn formulieren die structuur geven aan de verzamelde informatie.

In het voorbeeld over asielzoekers wordt de context informatie afgebakend tot vijf onderwerpen met elk een eigen raster:

- Relevante informatie over het land van herkomst (van een bepaalde gemeenschap)
- Relevante informatie over het drugsbeleid in het land van herkomst
- Relevante informatie over het drugsbeleid in het gastland
- Relevante informatie over het immigratiebeleid in het gastland
- Relevante informatie over bestaande initiatieven voor interventies en andere diensten in het gastland

Wanneer je besluit om veel context informatie te verzamelen tijdens het assessment, kan het zijn dat je rasters moet gaan opsplitsen in subrasters. Een andere optie is om de verzamelde informatie te beperken tot de meest relevante onderwerpen. Aangezien het assessment in korte tijd moet worden uitgevoerd stellen wij voor om je te beperken tot maximaal vijf onderwerpen. Vul alle rasters, dus ook het raster voor context informatie direct in nadat de gegevens zijn verzameld.

Het raster voor context informatie bestaat uit drie kolommen en een tabel voor de samenvatting en hiaten:

Voorbeeld:

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

Raster Context informatie

Onderwerp: .....

Bron	Informatie	Relevantie voor RAR

Samenvatting	Hiaten

Naast '**Onderwerp**' vul je een van de afgebakende onderwerpen in.

In de kolom '**Bron**' vult het RAR team in waar en vervolgens van wie de gegevens werden verzameld. Context informatie zal gedurende het gehele rapid assessment proces aangevuld blijven worden, maar met name door:

- bestaande informatie: wetenschappelijk onderzoek, beleidsdocumenten, rapporten van verslavings- en gezondheidszorginstellingen, en artikelen in kranten en tijdschriften;
- semi-gestructureerde interviews.

Wanneer de informatiebron uit schriftelijk materiaal bestaat, moeten de auteur(s), titel, uitgever, het jaar van uitgave, de naam van de krant of het tijdschrift waarin het artikel werd gepubliceerd enz. worden genoteerd. Bij context informatie die tijdens een interview wordt verzameld moet de naam van de respondent in de kolom 'Bron' worden genoteerd.

De kolom '**Informatie**' bevat de relevante, beschrijvende gegevens waarmee de context beter kan worden begrepen.

In de kolom '**Relevantie voor RAR**' kan het RAR team de precieze implicaties noteren van deze specifieke context informatie voor de volgende assessment- of responsfase, wanneer nieuwe (preventieve) maatregelen en interventies worden ontwikkeld of bestaande worden aangepast. Dit soort zaken worden tijdens teambijeenkomsten besloten.

In de kolom '**Samenvatting**' kan het RAR team de context informatie over een bepaald onderwerp samenvatten. In de kolom '**Hiaten**' kan het RAR team bepalen welke aspecten van het onderwerp nog ontbreken en dus speciale aandacht vergen tijdens het verdere verloop van het assessment. Omdat rapid assessment een doorlopend proces is, kan er in de latere fasen van het assessment steeds meer informatie aan de contextuele rasters worden toegevoegd.

4. Bestaande informatie verzamelen

Tijdens het assessment proces verzamelt het RAR team gegevens voor beantwoording van de sleutelvragen uit twee hoofdbronnen.

- De eerste bron is bestaande informatie: wetenschappelijk onderzoek, beleidsdocumenten, rapporten van verslavings- en gezondheidszorginstellingen, en artikelen in kranten en tijdschriften. Hier kan informatie uit de toegang en steekproeffase aan worden toegevoegd.
- De tweede bron en hoogstwaarschijnlijk ook de voornaamste bron bestaat uit gegevens die door het RAR team zelf worden verzameld: door middel van semi-gestructureerde interviews, gestructureerde interviews en focusgroep(en).

Een van de valkuilen in het RAR proces is als alle bronnen te grondig worden gescreend in een poging om antwoorden op de sleutelvragen te vinden. Gebruik uitsluitend schriftelijke bronnen waarin informatie staat over zowel problematisch middelengebruik als de doelgroep.

De antwoorden op sleutelvragen afkomstig uit bestaande informatie worden verwerkt in rasters voor bestaande informatie. Bij acht sleutelvragen worden ook acht rasters voor bestaande informatie gebruikt, één voor elke sleutelvraag. Vul alle rasters, dus ook het raster voor bestaande informatie direct in nadat de gegevens zijn verzameld. Het raster voor bestaande informatie heeft de volgende indeling:

Voorbeeld:

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

RASTER Bestaande informatie

Sleutelvraag: .....

Referentie	Informatie	Opmerkingen

Samenvatting	Hiaten

Begin met het noteren van de sleutelvraag, bijvoorbeeld: Wie gebruikt middelen op een problematische manier?

In de kolom '**Referentie**' worden de auteur(s), titel, uitgever, het jaar van uitgave en de naam van de krant of het tijdschrift waarin het artikel werd aangetroffen, et cetera genoteerd.

In de kolom '**Informatie**' kunnen relevante gegevens die in de bron staan worden ingevuld om de sleutelvraag te beantwoorden.

In de kolom '**Opmerkingen**' kan het RAR team na overleg hun commentaar noteren over de kwaliteit van de informatie uit de bron. Een artikel uit een sensatieblad zal bijvoorbeeld meer bevooroordeeld zijn dan een uitgebreid artikel waarvoor leden van de doelgroep werden geïnterviewd. Een sociaal-wetenschappelijk onderzoek dat is gebaseerd op een uitgebreide survey of op diepte-interviews met de doelgroep levert betrouwbaardere gegevens op dan een beleidsdocument dat is gebaseerd op immigratie- en/of politiecijfers.

In de kolom '**Samenvatting**' kan het RAR team het antwoord op de sleutelvraag samenvatten gebaseerd op de gebruikte bronnen.

In de kolom '**Hiaten**' kan het RAR team invullen welke aspecten van de sleutelvraag nog niet zijn beantwoord en dus speciale aandacht vergen in de resterende fasen van het assessment. Omdat Rapid Assessment een doorlopend proces is kunnen de rasters bestaande informatie in elke fase van het assessment worden aangepast.

Het invoeren van relevante gegevens in de rasters wordt uitgebreid besproken in de hoofdstukken over de semi-gestructureerde en gestructureerde interviewfasen.

5. Toegang en steekproeftrekking

5.1 Introductie

Om gegevens te verzamelen over de doelgroep zal het RAR team zich toegang tot de setting moeten verschaffen. Zoals in Deel I al werd genoemd worden hier twee mogelijke manieren besproken om toegang tot een setting te krijgen. Onthoud dat elke setting in werkelijkheid kenmerken kan vertonen van de andere soort setting en dat het RAR team daarom een specifieke, creatieve strategie zal moeten bedenken.

5.2 Toegang tot open settings

Voorbeelden van een open setting zijn de straat, kraakpanden, kosthuizen, herbergen en woningen van landgenoten. Een open setting betekent niet dat de doelgroep openstaat voor buitenstaanders zoals leden van het RAR team. Toegang krijgen en contact leggen gaat meestal met de nodige hindernissen gepaard en kan dus moeilijk zijn.

Buitenstaanders kunnen gebruikmaken van tussenpersonen die het eerste contact leggen met leden van de doelgroep.

Om toegang tot een open setting te krijgen moet het RAR team de sleutelgebieden regelmatig bezoeken, d.w.z. de locaties waar leden van de doelgroepen elkaar ontmoeten. Door deze locaties regelmatig te bezoeken zijn leden van het RAR team in staat om sleutelinformanten te identificeren. Zij kunnen informatie geven over de doelgroepen en de infrastructuur van de sleutelgebieden. De infrastructuur van een sleutelgebied bestaat uit:

- een (informeel) netwerk met zorgfaciliteiten zoals (vrijwillige) hulpverleners, faciliteiten die door religieuze groeperingen zijn gestart, enz.
- de normale infrastructuur van een gebied en de sociale omgeving zoals bus- en treinstations, winkels, cafés, restaurants enz.

Door het gebied regelmatig te bezoeken zullen leden van het RAR team uiteindelijk in contact komen met sleutelinformanten in zowel de doelgroepen als de infrastructuur van het gebied. Om dit proces te vereenvoudigen kan het RAR team gebruikmaken van bestaande contacten waardoor ze informatie over de infrastructuur kunnen verzamelen en/of geïntroduceerd kunnen worden tot sleutelfiguren en de doelgroep. Aangezien leden van een RAR team zelf waarschijnlijk in de zorg of verslavingszorg werken, zal het leggen van (informele) contacten met collega's niet zo'n probleem zijn. De nadruk tijdens de toegangsfase van het assessment moet daarom liggen op het vinden van sleutelinformanten in de doelgroepen en de normale infrastructuur van een gebied.

5.3 Toegang tot gesloten settings

Voorbeelden van een gesloten setting zijn zorg of opvangcentra en andere locaties waar de doelgroep is ondergebracht. Meestal zijn er sociale en medische zorgvoorzieningen voor de doelgroep aanwezig in gesloten settings. Sociaal werkers en medisch personeel kunnen een uitstekend startpunt zijn voor het RAR team om sleutelinformanten in en om de gesloten setting te identificeren. Net als in een open setting zijn ook de doelgroepen in een gesloten setting in eerste instantie meestal niet direct toegankelijk.

Een nadeel van het werken met uitsluitend sociaal werkers en medisch personeel is dat zij zichzelf soms als 'deurwachter' voor de doelgroepen beschouwen. Daarom moet ook in een gesloten setting de nadruk liggen op het vinden van sleutelinformanten in de doelgroepen en de normale infrastructuur in en om de gesloten setting (bus- en taxichauffeurs, winkeliers, caféhouders).

5.4 Vertrouwen

Tijdens de toegangsfase moeten de leden van het RAR team een goede verstandhouding met de sleutelinformanten zien te krijgen en hun vertrouwen winnen. Een goede verstandhouding en vertrouwensrelatie met respondenten moeten tijdens de semi-gestructureerde en gestructureerde interviewfasen worden opgebouwd. De meeste sleutelinformanten en respondenten, met name degenen die deel uitmaken van de doelgroep, kunnen middelengebruik beschouwen als een gevoelige kwestie en informatie geven over dit onderwerp zien als een bedreiging voor de doelgroep.

Een manier om dit probleem op te lossen is als leden van het RAR team de setting regelmatig bezoeken tijdens de toegangsfase. Door de setting veelvuldig te bezoeken, zullen doelgroepen gewend raken aan de aanwezigheid van het RAR team. Ook hier geldt dat het nuttig kan zijn als de introductie via bestaande contacten plaatsvindt, op voorwaarde natuurlijk dat deze contacten het vertrouwen hebben van de doelgroep.

Een andere voorwaarde voor het opbouwen van een goede verstandhouding en vertrouwensrelatie is dat leden van het RAR team zo open mogelijk moeten zijn over de doelstellingen van het assessment. Voordat het RAR team de setting bezoekt, moeten zij tijdens bijeenkomsten een aantal consistente uitspraken formuleren waarmee de doelstellingen van het proces aan de doelgroepen kunnen worden uitgelegd.

Een andere, onmisbare wijze waarop een goede verstandhouding en vertrouwensrelatie worden opgebouwd tijdens de semi-gestructureerde en gestructureerde interviewfase is het volgende: bij de inleiding van een interview moet de interviewer de geïnterviewde volledige anonimiteit garanderen. Hoofdstuk 6.4 bevat een voorbeeld van een inleiding van een interview.

5.5 Het identificeren van sleutelinformanten

Tijdens de toegangsfase identificeert het RAR team sleutelinformanten die kennis bezitten van de doelgroepen of die andere personen kennen die deze kennis bezitten. Teamleden kunnen het kennisniveau van elke sleutelinformant vaststellen aan de hand van een korte vragenlijst, bijvoorbeeld:

- Hoeveel ervaring met en kennis van de doelgroepen heb je?
- Hoeveel kennis heb je van het middelengebruik binnen de doelgroepen?
- Hoeveel kennis heb je van de problemen die veroorzaakt worden door het druggebruik binnen de doelgroepen?

Deze vragenlijst kan worden aangepast en/of uitgebreid, zolang het RAR team maar overeenstemming bereikt over een consistente, korte vragenlijst om sleutelinformanten mee te screenen. De details moeten tijdens teambijeenkomsten verder worden uitgewerkt.

Als sleutelinformanten veel van de kwestie af blijken te weten (naast hun eigen ervaringen) kunnen zij als respondenten voor de semi-gestructureerde interviewfase worden geselecteerd. Toch kunnen ook personen die minder over de kwestie weten nuttig zijn, omdat ze namelijk andere personen mét kennis kunnen aanwijzen. Die personen kunnen op hun beurt als respondent dienen voor een semi-gestructureerd interview.

Tijdens alle fasen van dataverzameling van de rapid assessment, met uitzondering van de focusgroepfase, wordt aan sleutelinformanten en respondenten gevraagd of zij andere personen met de gezochte kennis kunnen identificeren. Deze onderzoekstechniek wordt ook wel netwerksteekproef genoemd. De netwerksteekproef is het belangrijkste hulpmiddel in een assessment van middelengebruik onder asielzoekers.

Om informatie uit verschillende invalshoeken te kunnen verzamelen, moeten de leden van een RAR team in de toegangsfase proberen om in meerdere netwerken netwerksteekproeven te creëren. Om overlapping te voorkomen moeten de netwerken onafhankelijk van elkaar bestaan. Uit voorgaande projecten is gebleken dat het relatief eenvoudig is om sleutelinformanten te rekruteren uit professionele netwerken van leden van het RAR team, maar veel moeilijker uit andere netwerken. Concentreer je dus niet alleen op vrijwilligers en medewerkers uit de sociale of medische hoek, maar vooral op de doelgroep en de sociale omgeving. Begin meteen bij de start van het RAR proces met het identificeren van sleutelinformanten uit deze netwerken.

De overweging om te stoppen met het interviewen van respondenten in een bepaald netwerk komt op het moment dat nieuwe respondenten geen nieuwe informatie meer kunnen geven voor het beantwoorden van de sleutelvragen.

Soms kunnen doelgroepen zo diep verborgen zijn dat de RAR teams hun toevlucht bij een andere steekproefmethode moeten zoeken, bijvoorbeeld de opportunistische steekproef. Bij de opportunistische steekproef worden eenvoudig alle respondenten geïnterviewd omdat ze de enigen zijn die beschikbaar zijn.

6. Semi-gestructureerde interviews

6.1 Introductie

Interviewen betekent: op systematische wijze vragen stellen en aandachtig luisteren naar de antwoorden van de respondenten. In exploratief onderzoek, zoals bij een assessment van middelengebruik onder asielzoekers, is het interviewen van respondenten de meest effectieve methode voor het verzamelen van gegevens. Met behulp van interviewtechnieken verzamelt het RAR team feiten en meningen en beginnen zij een netwerk op te bouwen die de implementatie van toekomstige (preventieve) interventies zal vereenvoudigen. Vergeet niet dat iedere respondent mogelijk behulpzaam kan zijn bij de implementatie van interventies tijdens de respons fase.

6.2 Respondenten

Bij het assessment worden twee interviewtechnieken gehanteerd, semi-gestructureerde en gestructureerde interviews. Wanneer de toegang- en steekproeffase is afgerond beschikt het RAR team over een overzicht van potentiële respondenten met belangrijke kennis van de sleutelvragen. Door de netwerksteekproeven heeft het RAR team extra respondenten met deze kennis kunnen identificeren. De semi-gestructureerde interviews worden met deze respondenten gehouden.

Respondenten van semi-gestructureerde interviews:

- zijn nauw verbonden met de doelgroep via hun werk, of
- hebben dagelijks contact met de doelgroep via hun rol in de 'normale' infrastructuur, of
- hebben een centrale positie in de doelgroep.

Zij hebben daarnaast:

- een goed overzicht van de lokale situatie
- een netwerk van mensen die uitgebreide kennis bezitten over de problematiek.

Het streven is dat een RAR team de semi-gestructureerde interviewfase binnen één maand heeft afgerond. Wij raden aan om het aantal respondenten voor semi-gestructureerde interviews te beperken tot vijftien. Zorg ervoor dat deze respondenten uit verschillende invalshoeken zijn geselecteerd. Probeer dus ook respondenten buiten de professionele netwerken te identificeren.

6.3 De semi-gestructureerde vragenlijst

In semi-gestructureerde interviews wordt de totale reeks met sleutelvragen behandeld. De sleutelvragen moeten worden uitgewerkt tot een vragenlijst waarin open en gesloten vragen kunnen worden gesteld. Hou de vragenlijst beperkt tot de meest noodzakelijke vragen omdat anders de verwerking te veel tijd in beslag gaat nemen en het rapid assessment te lang gaat duren. Bespreek de vragenlijst uitgebreid binnen het RAR-team zodat overeenstemming bestaat over de te stellen vragen en iedereen daarmee vertrouwd is. Onderstaande vragenlijst is een voorbeeld en kan helpen om een vragenlijst te ontwikkelen.

In ons voorbeeld over asielzoekers zijn de sleutelvragen uitgewerkt tot de volgende semi-gestructureerde vragenlijst:

A1. Achtergrondinformatie over respondent uit doelgroep.

A2. Achtergrondinformatie over respondent die betrokken is bij doelgroep.

B. Gemeenschap (sleutelvraag 1)

1. Volgens sleutelinformanten in het vooronderzoek heeft een deel van asielzoekersgemeenschap X problemen met middelengebruik. Bent u het daarmee eens?

C. Middelen (sleutelvraag 2)

2. Welke middelen worden in asielzoekersgemeenschap X problematisch gebruikt?

D. Kwetsbare groepen (sleutelvragen 1 + 2)

3. Worden de middelen die u net noemt door een specifieke groep in de asielzoekersgemeenschap gebruikt?
4. Kunt u een indicatie geven van het percentage kwetsbaren in de asielzoekersgemeenschap?

E. Problemen (sleutelvraag 3)

5. Wat zijn de drie belangrijkste problemen als gevolg van middelengebruik in deze kwetsbare groep met betrekking tot lichamelijke en geestelijke gezondheid, sociale en financiële problemen, of problemen met justitie?

F. Oorzaken (sleutelvraag 4)

6. In welk opzicht verklaren de verschillen in middelengebruik in het land van herkomst en het gastland het problematische gebruik door deze kwetsbare groep?
7. In welk opzicht verklaart de situatie in het land van herkomst (traumatische ervaringen, economische factoren, enz.) het problematische gebruik door deze kwetsbare groep?
8. In welk opzicht verklaart de situatie in het gastland (onzekerheid over de toekomst) het problematische gebruik door deze kwetsbare groep?
9. Wat is de functie/het voordeel van middelengebruik voor deze kwetsbare groep?
10. Kun je nog andere oorzaken benoemen die het problematische gebruik door deze kwetsbare groep verklaren?

G. Preventie (sleutelvragen 5 t/m 8)

11. Wat weet de kwetsbare groep over de risico's van het middel/de middelen die zij gebruiken?
12. Uit welke bronnen heeft de kwetsbare groep deze informatie gehaald?
13. Wat voor soort bestaande (preventieve) interventies zijn er voor deze kwetsbare groep?
14. Wat voor soort (preventieve) interventies zijn er voor deze kwetsbare groep nodig?
15. Wat voor soort (preventieve) interventies hebben de hoogste prioriteit voor deze kwetsbare groep?

De voorbeeld vragenlijst staat als MS Word-bestand op de cd-rom. De vragenlijst kan als structuur dienen voor een vragenlijst die je aan jouw specifieke wensen aanpast.

In een semi-gestructureerd interview is de vragenlijst een checklist en leidraad voor het interview, het interview heeft een open karakter. Stel de vragen niet letterlijk. Leer de vragenlijst uit je hoofd en stel de vragen op een natuurlijke manier aan de respondenten en pas de formulering aan de respondent die je interviewt.

Respondenten kunnen ook relevante informatie verstrekken die niet door de sleutelvragen wordt behandeld, de eerder genoemde 'context informatie'. Respondenten worden aangemoedigd om alle sleutelvragen en relevante kwesties ongehinderd en tot in detail te beschrijven. Antwoorden hoeven niet beperkt te blijven tot vooraf bepaalde categorieën.

Ondanks dat semi-gestructureerde interviews in korte tijd een enorme hoeveelheid informatie opleveren, vergen ze wel veel voorbereiding. Daarnaast vergt ook het beheren van de informatie uit semi-gestructureerde interviews behoorlijk wat tijd. Vooral tijdens de interviewfase is het belangrijk om de gegevens direct in te voeren in de rasters.

Verder moet de interviewer ervaring hebben om het interview op de juiste wijze af te nemen. Een onbevooroordeelde en open houding tegenover de respondent is eveneens een voorwaarde.

Tijdens de voorbereiding op de semi-gestructureerde interviews screenen de leden van het RAR team alle relevante, bestaande gegevens en de tot dan toe verkregen context informatie. Deze gegevens kunnen dienen als de basis voor het opstellen en aanpassen van de vragenlijsten. Tevens moet het RAR team zorgvuldig overwegen welke vragen er gesteld gaan worden. Dit moet tijdens teambijeenkomsten worden besloten. Het RAR team moet het ook met elkaar eens zijn over de volgorde van de vragen. Ten slotte moet het RAR team beslissen hoe de vraagstelling van elke vraag luidt. De volgorde en de vraagstelling zijn afhankelijk van de individuele respondent.

Let erop dat je het onderstaande vermijdt:

- Complexe en technische vragen. Gebruik duidelijke en eenvoudige taal die makkelijk is te begrijpen en niet verkeerd kan worden geïnterpreteerd.
- Lange en meerdere vragen tegelijk. Lange vragen kunnen de respondent in verwarring brengen; als er meerdere vragen tegelijk worden gesteld bestaat de kans dat de respondent zich alleen een bepaald onderdeel van de vraag kan herinneren en uitsluitend daar antwoord op geeft.
- Suggestieve vragen. Door suggestieve vragen te stellen, ook al zijn ze gebaseerd op bestaande gegevens of context informatie (voorbeeld: "Ben jij het er ook mee eens dat .....?"), kan een respondent tot een conclusie komen die hij of zij normaalgesproken niet had bedacht.

Voordat de leden van het RAR team het veld in gaan is het belangrijk om uitgebreid met de vragenlijst te oefenen. Hiermee kunnen de interviewers zich de sleutelvragen goed eigen maken. Bovendien is dit een goede manier om te proberen of de vragenlijst goed loopt en om de vragenlijsten worden aan te kunnen passen aan de verschillende soorten respondenten. Het verdient aanbeveling om buitenstaanders bij dit oefenproces te betrekken. Laat 'respondenten' tijdens het oefenen verschillende rollen aannemen wanneer (delen van) de vragenlijst wordt afgenomen. Ervaren interviewers kunnen opbouwende kritiek geven op de manier van interviewen.

6.4 Inleiding van een interview

Voordat je een interview afneemt (zowel een semi-gestructureerd als een gestructureerd interview) moet je het gesprek inleiden.

Een inleiding van een interview moet zijn afgestemd op de individuele respondent. Tijdens de semi-gestructureerde en gestructureerde interviewfasen worden respondenten

geïnterviewd die werkzaam zijn in de doelgroepen en respondenten die zelf uit de doelgroepen afkomstig zijn.

In een inleiding van een interview moeten de volgende aspecten aan de orde komen:

- Begin je inleiding met hoe je contact legde met de respondent. In de meeste gevallen werd de respondent door een sleutelinformant of andere respondent geïntroduceerd of genoemd.
- Introduceer vervolgens jezelf en de organisatie waar je voor werkt.
- Introduceer de aanleiding voor het onderzoek. De aanleiding verschilt van doelgroep tot doelgroep, maar is meestal gebaseerd op (anekdotische) bronnen die bijvoorbeeld aantonen dat gebruikers met verschillende gezondheidsproblemen te kampen hebben en dat problematisch druggebruik een ernstig gezondheidsprobleem lijkt te zijn.
- Leg vervolgens de doelstellingen van het onderzoek uit. De hoofddoelstellingen zijn bijvoorbeeld het monitoren van het middelengebruik in de doelgroep, het inventariseren van bestaande (preventieve) interventies en het ontwikkelen van nieuwe, effectieve (preventieve) interventies. Leg uit dat de middelen waar het om gaat niet alleen illegale middelen zoals heroïne, cocaïne en cannabis zijn, maar ook legale middelen zoals alcohol, tabak, kalmeringsmiddelen en slaappillen.
- Bij doelgroepen waar een taboe rust op middelengebruik, zoals bij sommige asielzoekergemeenschappen, kun je uitleggen dat je niet geïnteresseerd bent in het middelengebruik van de respondent zelf, maar dat je een afspraak met de respondent hebt gemaakt omdat hij of zij een goed overzicht van het probleem heeft onder zijn of haar landgenoten.
- Sluit de inleiding af met een uitleg dat alle respondenten anoniem zullen blijven en dat alle verstrekte informatie strikt vertrouwelijk zal worden behandeld en dus niet zal worden doorgegeven aan bijvoorbeeld de politie of andere overheidsinstanties.

6.5 Een semi-gestructureerd interview afnemen

Voordat je interviews kunt afnemen moet de semi-gestructureerde vragenlijst worden getoetst. Binnen het RAR team moeten proefinterviews worden afgenomen en het liefst ook met één of twee respondenten. Door elkaar binnen het RAR team te interviewen en de interviews na afloop te bespreken en te evalueren, kunnen vragen anders worden geformuleerd en kan hun volgorde worden gewijzigd. Door middel van deze toetsing raken leden van het RAR team zonder voorgaande interviewervaring bekend met interviewtechnieken. Wanneer de semi-gestructureerde vragenlijst binnen het team is getoetst moet het RAR team overwegen om de vragenlijst opnieuw te toetsen en te evalueren aan de hand van een interview met één of twee respondenten. Dit kan helpen om eventuele zwakke punten in de formulering of volgorde te benoemen en op te lossen. Wanneer de interviewtoets is gedaan en de echte interviews zijn begonnen, moet het RAR team bepalen hoe gedetailleerd zij elke sleutelvraag beantwoord willen hebben en of verdere verduidelijking van de sleutelvraag vereist is. Er zijn twee technieken

waarmee meer detail, een nadere uitleg en aanvullende informatie worden verkregen, namelijk doorvragen en sturing geven aan het gesprek.

- **Doorvragen** is bedoeld om respondenten aan te moedigen tot het geven van meer of nadere informatie. Doorvraagtechnieken kunnen ook bestaan uit stilzwijgende lichaamstaal (bijvoorbeeld knikken met het hoofd), instemmende geluiden maken of vragen stellen (bijvoorbeeld "Kun je me nog meer vertellen over dit onderwerp?").
- Met **sturing** geven worden respondenten aangemoedigd om kwesties aan te snijden die niet spontaan zijn besproken (bijvoorbeeld "Een andere respondent vertelde me dat...wat vind jij daarvan?").

13 stappen voor het afnemen van een semi-gestructureerd interview

1. Zorg dat je ruim op tijd aanwezig bent op de plaats waar het interview wordt afgenomen. De locatie moet stil en rustig zijn zodat het gesprek ongestoord kan verlopen.
2. Tolken (indien nodig) moeten over de gang van zaken worden ingelicht. Als er een bandrecorder wordt gebruikt moet deze een externe microfoon hebben. Neem ook reservebatterijen en bandjes mee.
3. Stel alle aanwezigen vriendelijk voor aan de respondent. Noem de redenen en doelstellingen van het RAR onderzoek. Beloof de respondent dat alles vertrouwelijk zal worden behandeld. Geef aan dat de respondent de expert is en dat het RAR team van zijn of haar kennis, ervaring en mening wil leren.
4. Stel de vragen in duidelijk en eenvoudig taalgebruik. Geef de respondent voldoende tijd om na te denken en te antwoorden.
5. Gevoelige onderwerpen kunnen worden aangesneden door te vertellen wat "andere" respondenten hebben gezegd over hun middelengebruik of gedragspatronen. Vervolgens nodig je de respondent uit om daar commentaar op te geven.
6. De antwoorden van respondenten in hun eigen woorden herhalen is een goede methode om te controleren dat je hebt begrepen wat ze proberen te zeggen.
7. Luister goed naar wat de respondent zegt en vraag naar het hoe en waarom.
8. Vraag de respondent of het goed is dat het interview wordt voortgezet wanneer blijkt dat het gesprek langer duurt dan verwacht.
9. Verzamel altijd demografische gegevens zoals achtergrond, functie, etnische afkomst en status. Dit zijn nuttige gegevens bij het leggen van een verband tussen bepaalde typen personen en bepaalde gedragingen.

10. Vat de hoofdkwesties en meningen samen wanneer het interview is afgerond. Vraag of de respondent nog vragen heeft. Het is belangrijk dat het RAR team geen advies of antwoorden geeft die zij in hun positie niet kunnen geven.

11. Vraag de respondent of hij of zij nog iets aan de behandelde onderwerpen heeft toe te voegen.

12. Sluit het semi-gestructureerde interview af door de respondent te vragen of hij of zij nog andere mensen kent die ook iets van de kwestie afweten.

13. Bedank de respondent voor zijn of haar bijdrage.

Het op band opnemen van een interview is de beste manier om het gesprek vast te leggen, ondanks het feit dat het omzetten van de informatie vanaf band veel tijd in beslag neemt. Je moet zeker weten dat de respondent geen bezwaar heeft tegen opname van het interview. Naast het opnemen van een semi-gestructureerd interview is ook het maken van notities aan te bevelen. Als een respondent bezwaar maakt tegen het opnemen van het interview moet de interviewer genoeg nemen met het maken van aantekeningen. Deze interviews moeten in het beste geval worden bijgewoond door een interviewer en een notulist. Als dit niet mogelijk is moet de interviewer zelf notities maken. Dit maakt het interview langer, mede omdat de respondenten af en toe hun antwoorden zullen moeten herhalen. Soms kan een respondent ook bezwaar maken tegen notities. In dat geval moeten de notities onmiddellijk na het interview worden gemaakt, beginnend met de antwoorden op sleutelvragen gevolgd door de resterende informatie.

Bandjes en notities moeten een label krijgen (met de interviewdatum, de naam of code van de respondent en de naam van de interviewer). Bandjes en notities van interviews moeten zo snel mogelijk worden verwerkt. In het ideale geval worden alle interviews, met name de eerste interviews, tijdens bijeenkomsten van het RAR team besproken en geëvalueerd.

6.6 Gegevens analyseren

Semi-gestructureerde interviews leveren altijd een enorme hoeveelheid informatie op. Om alle gegevens te kunnen verwerken, moeten ze in een set rasters worden ingevoerd.

Er wordt één set rasters per bestudeerde doelgroep gebruikt. Wanneer je meerdere doelgroepen bestudeerd moet je meerdere sets gebruiken. In een set met rasters heeft elke sleutelvraag zijn eigen, aparte raster waarop de antwoorden van elke individuele respondent op die bewuste sleutelvraag kunnen worden ingevuld. Er is ook ruimte voor commentaar op het antwoord van respondenten. Een raster wordt afgesloten met een samenvatting van de antwoorden van alle respondenten op de sleutelvraag, en er is een kolom waar afwijkende antwoorden en onopgeloste vragen kunnen worden genoteerd. Wanneer alle rasters voor de sleutelvragen zijn ingevuld, kunnen de samenvattingen en onopgeloste vragen op een samenvattend raster worden overgezet. Dit samenvattende raster helpt bij het formuleren van conclusies in een RAR onderzoek.

Let erop dat de rasters zo snel mogelijk na een interview worden ingevuld! Als je daar te lang mee wacht kost dat op een gegeven moment heel veel tijd en wordt het een erg vervelende klus. Belangrijker is dat je overzicht houdt op de ontwikkeling en resultaten van de interviews, die tussentijds binnen het RAR team kunt bespreken en, indien nodig, bij kunt sturen of extra informatie kan inwinnen over tegenstrijdige antwoorden of onduidelijkheden. Als alle interviews al zijn afgelopen heb je hiertoe misschien de mogelijkheid niet meer.

De volgende paragrafen bevatten een uitleg bij rasters voor het semi-gestructureerde interview (SGI). We hebben voorbeeldrasters opgenomen met daarin soms (fictieve) informatie om te laten zien hoe de rasters ingevuld zouden kunnen worden. De originele rasters zijn te vinden op de bijbehorende cd-rom.

Een standaard raster heeft de volgende indeling:

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

RASTER: X (naam van raster)

ITEM: X (Sleutel-)vraag (vul de relevante vraag in)

Doelgroep: D (vul de doelgroep in)

Respondenten	Antwoorden op sleutelvraag	Opmerkingen
01	Antwoord van respondent 01	Vanuit welk oogpunt gaf deze respondent antwoord?
02	Antwoord van respondent 02	en/of: Waarom gaf de respondent een afwijkend antwoord?
03	Antwoord van respondent 03	en/of: Welke achtergrond heeft deze respondent?

Samenvatting van antwoorden op de sleutelvraag	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie
Antwoorden die door de meeste respondenten werden gegeven.	Antwoorden waarin de meeste respondenten van mening verschillen, aspecten die in volgende interviews verklaard moeten worden of in een focusgroep besproken moeten worden.

In de kolom '**Respondenten**' kan een id-nummer voor een respondent worden ingevuld. Elke respondent krijgt een persoonlijk identificatienummer. Door id-nummers te gebruiken is het altijd duidelijk welke respondent welk antwoord gaf terwijl de respondent in de rasters anoniem blijft. Vergeet niet een lijst te maken met alle respondenten en hun id-nummer. Hiervoor kan het raster Respondenten worden gebruikt (zie hoofdstuk 6.6.1).

In de kolom '**Antwoorden op sleutelvraag**' kan het antwoord van elke respondent op de bewuste sleutelvraag worden ingevuld.

In de kolom '**Opmerkingen**' kunnen opmerkingen van het RAR team worden genoteerd over de respondenten of hun antwoord, om inzicht te krijgen in de reden voor een bepaald antwoord van een bepaalde respondent.

Wanneer alle antwoorden zijn ingevuld kan een vergelijking worden gemaakt. Als meerdere respondenten hetzelfde antwoord hebben gegeven, kan dit in de kolom '**Samenvatting van antwoorden op de sleutelvraag**' worden ingevuld. Het is mogelijk dat respondenten twee of meer verschillende antwoorden geven. In dat geval moeten alle antwoorden worden genoteerd. De sleutelvraag over middelen kan bijvoorbeeld met "alcohol en slaappillen" worden beantwoord.

Afwijkende antwoorden, bijvoorbeeld antwoorden die niet door de meeste respondenten worden gegeven, moeten nader worden onderzocht. Een casestudy van de respondent kan een verklaring geven voor het afwijkende antwoord. In de kolom '**Opmerkingen**' kunnen opmerkingen van het RAR team worden genoteerd waarom de respondent een afwijkend antwoord heeft gegeven. Het afwijkende antwoord kan een aanvulling zijn op het antwoord dat door de meerderheid van de respondenten werd gegeven. Een gebruiker beschrijft een bepaald probleem bijvoorbeeld anders dan een arts dat doet, hoewel ze in feite hetzelfde zouden kunnen bedoelen. Een andere verklaring voor een afwijkend antwoord kan zijn dat de respondent andere aspecten van de realiteit ziet, bijvoorbeeld een ander deel van de doelpopulatie. Ten slotte kunnen verschillen in overtuiging, vooroordelen en interesse in het onderwerp ook een rol spelen.

De overblijvende afwijkende antwoorden die niet door de beschikbare informatie kunnen worden verklaard, kunnen in de kolom '**Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie**' worden beschreven. De items in deze kolom kunnen op een later tijdstip worden bestudeerd nadat aanvullende informatie is verzameld (bv. een tweede interview met de respondent in kwestie, of met een expert op het betreffende gebied). De verschillen kunnen door de gegeven antwoorden tijdens een gestructureerd interview worden bevestigd of een onderwerp voor discussie worden in focusgroep II.

Om de rasters uit de verschillende RAR fasen en sleutelvragen uit elkaar te kunnen houden is het belangrijk om de rasters een unieke naam of code mee te geven. Om de RAR fasen uit elkaar te houden kun je de rasters een letter geven, bijvoorbeeld SGI voor de Semi-Gestructureerde Interviewfase en GI voor de Gestructureerde Interviewfase. Verder kun je voor elke (sleutel)vraag een letter of cijfer gebruiken. Bijvoorbeeld een A voor de eerste sleutelvraag; B voor de tweede sleutelvraag etc. Dit heeft het voordeel dat de rasters in een directory op de computer vanzelf in de goede volgorde komen te staan. Ten slotte kun je de rasters een naam meegeven zodat je snel kunt zien waar die over gaat.

Bijvoorbeeld: **RASTER A SGI Respondenten**

Dit is het raster voor de eerste vraag (onderwerp) **A** uit het semi-gestructureerde interview en gaat over de **respondenten**.

Indien er met meerdere doelgroepen gewerkt wordt, zoals met verschillende gemeenschappen asielzoekers in ons voorbeeld, kan in de naam van het raster worden aangegeven over welke doelgroep het raster gaat.

Bijvoorbeeld: **RASTER C SGI G1 Middelen**

Dit is dan het raster voor de derde vraag **C** uit het semi-gestructureerde interview en gaat over het **middelengebruik** van gemeenschap 1 (**G1**).

In de RAR over asielzoekers is deze indeling gebruikt en handig bevonden. Je kunt natuurlijk ook zelf een indeling bedenken die je makkelijk vindt, als je er maar voor zorgt dat je gaandeweg het RAR de verschillende rasters uit elkaar kan blijven houden.

Voor elke sleutelvraag moeten de antwoorden in een eigen raster worden verwerkt. Meestal lukt dit in het standaard raster. Bij sommige vragen kun je echter niet alle informatie uit het interview in het raster kwijt. De rasters kunnen hierop aangepast worden. In de volgende voorbeelden zullen we laten zien hoe het standaardraster voor de verschillende vragen uit het semi-gestructureerde interview bij de RAR over asielzoekers zijn aangepast. We volgen daarbij de vragenlijst zoals die in paragraaf 6.3 is beschreven. De rasters worden geïllustreerd met voorbeelden uit de RAR over asielzoekers.

Voorbeeld 1

Het nu volgende raster is ontworpen om informatie over de respondenten van bijvoorbeeld het semi-gestructureerde interview op te nemen. Je kunt hetzelfde raster ook gebruiken voor de respondenten van de gestructureerde interviews. Pas dan wel SGI aan in GI. In dit raster kan achtergrondinformatie over de respondent worden ingevuld zodat de antwoorden beter kunnen worden begrepen en eventuele afwijkende antwoorden kunnen worden verklaard. Ter illustratie van de rasters gebruiken we hier het voorbeeld van een Bosnische gemeenschap in een asielzoekerscentrum.

RASTER A SGI G1 Respondenten

Item A: Achtergrondinformatie over de respondenten, vraag A1 of A2 uit het semi-gestructureerde interview (SGI).

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

SGI - Semi-Gestructureerde Interviewfase

RASTER A SGI G1 Respondenten

Item A: Achtergrondinformatie

Gemeenschap: G1 Bosnische asielzoekers

Respondenten	Functie en achtergrond/positie	Informatiebronnen	Opmerkingen
Resp 01	Vrouw, sociaal werker	Info uit eerste hand van doelgroep	Lange loopbaan in hulpverlening, uitgebreide kennis van middelengebruik in Bosnische gemeenschap.
Resp 02	Man, huisarts	Info uit eerste hand van doelgroep	Weinig contact met doelgroepen, veel kennis van medicijngebruik (slaappillen enz.) in gemeenschappen in AZC.

Resp 03	Man, sociaal wetenschapper, directeur AZC	Schriftelijk materiaal, m.n. wetenschappelijk	Geen direct contact met doelgroep. Overzicht van alle gemeenschappen in AZC.
Resp 04	Man, Bosniër en woordvoerder voor Bosnische doelgroep	Info uit eerste hand van doelgroep en gemeenschap	Heeft centrale rol in Bosnische gemeenschap in AZC, kent persoonlijk ongeveer de helft van de mensen in gemeenschap.
Resp 05	Man, beveiligingsfunctionaris in AZC	Info uit eerste hand van doelgroepen	Werkt dag- en nachtdiensten in AZC, heeft goede contacten met bewoners.
Resp 06	enz. enz.		
Resp 07			
Resp 08			
Resp 09			
Resp 10			

Instructies:

Voor het invullen van het bovenstaande raster moeten de antwoorden op vraag A1 of A2 (achtergrondinformatie) van de semi-gestructureerde interviews worden gebruikt (zie paragraaf 6.3).

In de kolom '**Respondenten**' wordt het id-nummer van elke respondent ingevuld.

In de kolom '**Functie en achtergrond/positie**' kun je de achtergrondinformatie van een respondent invullen, zoals het beroep, geslacht en andere demografische gegevens die van belang kunnen zijn.

In de kolom '**Informatiebronnen**' wordt ingevuld waar de respondenten hun informatie vandaan halen (informatie uit eerste of tweede hand, sociaal werkers of professionele hulpverleners), en welk type informatie dit is (geschreven materiaal, bv. wetenschappelijk onderzoek, beleidsdocumenten of massamedia).

In de kolom '**Opmerkingen**' worden andere relevante gegevens ingevuld die kunnen helpen bij de interpretatie van de antwoorden van de respondenten: wat is hun ervaring/kennis, welke (werk)relatie onderhouden zij met de gemeenschap of doelgroep, wat is hun positie in de gemeenschap of doelgroep etc.

Voorbeeld 2

In de RAR over asielzoekers is de respondenten gevraagd of ze het eens of oneens zijn met de stelling dat binnen de gemeenschap van Bosnische asielzoekers sprake is van problematisch middelengebruik. Uit eerdere fasen van RAR leek hiervan sprake en dit wilden we bij de respondenten voor de semi-gestructureerde fase toetsen met behulp van de stelling. Om de antwoorden systematisch te kunnen verwerken moesten we het standaardraaster op de volgende manier aanpassen.

RASTER B SGI G1 Gemeenschap

Item B: Overeenstemming over problematisch middelengebruik in gemeenschap, vraag 1 van het semi-gestructureerde interview (SGI).

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

SGI - Semi-Gestructureerde Interviewfase

RASTER B SGI G1 Respondenten

Item B: Overeenstemming over problematisch middelengebruik in de gemeenschap

Gemeenschap: G1 Bosnische asielzoekers

Respondenten	Eens	oneens	Opmerkingen
01	X		Ze kent veel mensen in de Bosnische gemeenschap die problemen hebben als gevolg van middelengebruik.
02	X		Is huisarts in het AZC. Hij heeft meerdere patiënten die medicijnen gebruiken voor slaapstoornissen; een paar gebruiken er kalmeringsmiddelen.
03	X		Respondent is directeur van het AZC, heeft informatie uit tweede hand: problematisch middelengebruik is wel eens ter sprake gekomen tijdens personeelsvergadering.
04		X	Lid van doelgroep. Medicatie wordt veel gebruikt, soms worden mensen dronken; toch is respondent het er niet mee eens omdat de grootste problemen niet door middelengebruik maar door de vluchtelingensituatie worden veroorzaakt.
05	X		Respondent is beveiligingsfunctionaris in het AZC. Ziet dronken mensen in het AZC, soms wordt er gevochten.
06	enz.		

Samenvatting overeenstemming over problematisch gebruik	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie
Meeste respondenten zijn het eens over het problematisch middelengebruik in de Bosnische gemeenschap	Het is duidelijk dat er sprake is van problematisch middelengebruik in de Bosnische gemeenschap in het AZC. Het is niet duidelijk in welke mate. Respondenten beschrijven de problemen vanuit nogal verschillend oogpunt. Bosnische respondent zegt dat niet middelengebruik het probleem is maar de situatie waarmee asielzoekers worden geconfronteerd.

Instructies:

Vul in de kolom '**Respondenten**' de id-nummers van de respondenten in.

Geef in de volgende twee kolommen, '**eens**' en '**oneens**' aan of de respondent het met de stelling eens is.

Vul in de kolom '**Opmerkingen**' de gegevens in die je van belang acht met betrekking tot de respondenten die het er niet mee eens zijn. Voor achtergrondinformatie kan je het ingevulde raster '**RASTER A SGI C1 Respondenten**' gebruiken.

Vul in de kolom '**Samenvatting**' de mate van overeenstemming onder alle respondenten in.

Vul in de kolom '**Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie**' de mogelijke reden voor het gebrek aan overeenstemming in. Om achter deze reden te komen kun je proberen overeenkomsten te vinden in de gegevens in de kolom '**Opmerkingen**'. Als je geen overeenkomsten kunt vinden, noteer dit dan in de kolom '**Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie**'. Gebrek aan overeenstemming kan aanleiding zijn tot het verzamelen van nadere informatie.

Door het raster op deze wijze aan te passen is na verloop van een aantal interviews al snel te zien of respondenten vinden dat er sprake is van problematisch middelengebruik

binnen de Bosnische gemeenschap. Het blijkt dat het merendeel vindt dat die problemen er zijn maar ook dat daar verschillend tegenaan gekeken wordt.

Voorbeeld 3

Voor de vraag naar het middelengebruik konden we prima het standaard raster gebruiken. Alleen hebben we er aan het eind een top drie van middelengebruik aan toegevoegd die we dan in de gestructureerde fase zouden kunnen gaan toetsen.

RASTER C SGI G1 Middelen

Item C: sleutelvraag - Welke middelen worden op een problematische manier gebruikt, vraag 2 van het semi-gestructureerde interview (SGI).

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

SGI - Semi-Gestructureerde Interviewfase

RASTER C SGI G1 Middelen

Item C: sleutelvraag - Welke middelen worden op een problematische manier gebruikt?

Gemeenschap: G1 Bosnië

Respondenten	Middelen	Opmerkingen
Resp 01	Alcohol, medicijnen	Respondent heeft goed inzicht in de Bosnische gemeenschap
Resp 02	Slaappillen, alcohol	Als huisarts heeft respondent uitstekend inzicht in het medicijngebruik binnen de gemeenschap. Heeft gehoord over problematisch alcoholgebruik maar heeft geen informatie uit eerste hand. Heeft nog geen patiënten gehad met een alcoholprobleem.
Resp 03	Alcohol, medicijnen	Wat voor medicijnen?
Resp 04	Medicijnen	Alcohol niet genoemd: respondent is lid van Bosnische gemeenschap. Informatie kan bias hebben vanwege culturele factoren. Wat voor medicijnen?
Resp 05	Alcohol	Komt zo nu en dan dronken Bosniërs tegen.
enz.		

Samenvatting middelen	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie
Alcohol Medicijnen	Meer informatie vragen van respondent 4 over de mate en aard van het alcoholgebruik onder Bosniërs. Afwijkende informatie kan verklaard worden door het feit dat respondent 4 overmatig drankgebruik niet als probleem beschouwt. (Antwoord kan beïnvloed zijn door het feit dat overmatig drankgebruik in de Bosnische cultuur als normaal wordt beschouwd). Vind uit welke medicijnen door respondenten 1, 3 en 4 worden bedoeld; bedoelen ze ook slaappillen?

Belangrijkste middelen:

M1: Alcohol

M2: Medicijnen

M3: .....

Instructies:

Gebruik de antwoorden op item C (Middelen), vraag 2 van de semi-gestructureerde interviews.

Vul in de kolom '**Respondenten**' het id-nummer van de respondenten in.

Noteer in de kolom '**Middelen**' de middelen die door de respondent worden genoemd in volgorde van belangrijkheid.

Beschrijf in de kolom '**Opmerkingen**' in het kort hoe eventuele afwijkende informatie van de respondent kan worden verklaard.

Vul in de kolom '**Samenvatting middelen**' de middelen in waarover de meeste respondenten het eens zijn.

Noteer onbeantwoorde vragen in de kolom '**Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie**' en geef in het kort aan welke informatie er nog moet worden verzameld.

Onder aan het raster vul je de middelen in die gedurende het verdere verloop van de RAR centraal zullen staan. Omdat alcohol en medicijnen in dit voorbeeld het vaakste door de respondenten zijn genoemd hebben we ze de volgende codes gegeven: M1 = alcohol en M2 = medicijnen. Probeer het onderzoek te beperken tot maximaal drie middelen. Als de doelgroep een combinatie van middelen gebruikt zonder dat er daarbij één de boventoon voert, dan beschrijf je de te onderzoeken middelen als 'polydruggebruik'. In de kolom '**Samenvatting**' kun je de middelen die onder deze noemer vallen nader definiëren. Een voorbeeld van zo'n samenvatting kan zijn: "Veel leden van de doelgroep gebruiken meerdere middelen. Ze gebruiken voornamelijk heroïne en cocaïne, en soms alcohol of cannabis. Een andere groep gebruikt hoofdzakelijk alcohol." In dit geval luiden de codes voor de geselecteerde middelen als volgt: M1 = polydruggebruik, m.n. heroïne en cocaïne; M2 = alcohol.

Voorbeeld 4

Om het standaard raster bruikbaar te maken voor de vraag naar oorzaken van problematisch middelengebruik was wel heel veel gepuzzel en creativiteit nodig. We wisten uit bestaande informatie en gesprekken met sleutelinformanten dat de oorzaken al op te splitsen waren in verschillende aandachtsgebieden zoals de situatie in het land van herkomst (oorlog, trauma's) of de situatie in Nederland (langdurig verblijf in een asielzoekerscentrum, onzekerheden over de toekomst). We hebben de sleutelvraag opgesplitst in vijf vragen in het interview. Alle vijf de vragen hebben we onder elkaar gezet in de tabellen. Om de tabel niet te lang te laten worden vanwege alle antwoorden hebben we na het invulhokje voor de antwoorden ruimte gemaakt om respondentnummers in te voeren. Zo hoeft niet van elke respondent opnieuw het antwoord te worden ingevuld maar kan worden volstaan met het toevoegen van het respondentnummer van iemand die hetzelfde zegt als een vorige respondent. Ook hier hebben we weer een top drie van belangrijkste oorzaken onder het raster gezet zodat we die konden gaan toetsen in de volgende RAR fase.

RASTER F SGI G1 K1 Oorzaken

Item F: sleutelvraag – Wat zijn de oorzaken van problematisch middelengebruik, vraag 6 t/m 10 van de semi-gestructureerde interviews (SGI).

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

SGI - Semi-Gestructureerde Interviewfase

RASTER F SGI G1 K1 Oorzaken

Item F: sleutelvraag – Wat zijn de oorzaken van problematisch middelengebruik?

Gemeenschap: G1 Bosnië

Kwetsbare groep: K1 Alleenstaande jonge mannen met problematisch alcoholgebruik

Oorzaak	Beschrijving	Respondent	Opmerkingen
Verschillen	In het land van herkomst is drankgebruik meer geaccepteerd (grotere hoeveelheden drank dan in het gastland)	04	Antwoord van lid van doelgroep, die het niet eens was over problematisch alcoholgebruik binnen de gemeenschap.
Land van herkomst	Traumatische ervaringen door de burgeroorlog	01, 02, 03, 04, 05	
	Zorgen over achtergebleven familieleden	01, 04	Alleen genoemd door sociaal werker en lid van doelgroep
Gastland	Onzekerheid over de toekomst	03, 04, 05	
	Regels in het AZC zijn te streng	01	Alleen genoemd door sociaal werker
Functie/Voordeel	Ontsnappen aan de realiteit, problemen tijdelijk willen vergeten	01, 02, 03, 04	
Andere factoren			

Samenvatting oorzaken van problematisch middelengebruik	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie
Verschillen:	Volgens lid van de doelgroep wordt in land van herkomst veel alcohol gedronken. Wordt er in Nederland meer gedronken dan men gewend was in het land van herkomst?
Land van herkomst: traumatische ervaringen (door alle respondenten genoemd)	Ook zorg over achtergebleven familieleden wordt genoemd.
Gastland: onzekerheid over toekomst	Spelen strenge regels in het AZC een rol?
Functie/voordeel: ontsnappen aan realiteit	
Andere factoren:	

Belangrijkste oorzaken:

- 1 Traumatische ervaringen
- 2 Ontsnappen aan de realiteit
- 3 Onzekerheid over de toekomst

Instructies:

Gebruik de antwoorden op item F (Oorzaken), vraag 6 t/m 10 van de semi-gestructureerde interviews.

Geef in de kolom '**Beschrijving**' een korte beschrijving van de punten die door de respondent zijn aangestipt.
Gebruik één rij per beschrijving door de respondent. Als een respondent meer dan één uitspraak doet over een specifiek onderwerp moeten hier extra rijen voor worden gebruikt. Voeg extra rijen aan het raster toe als er niet genoeg ruimte is.

Voer in de kolom '**Respondenten**' de id-nummers van de respondenten in.

Vul indien nodig voor elke respondent een '**Opmerkingen**' in de gelijknamige kolom in. In deze kolom is niet alleen plaats voor opmerkingen van het RAR team over de antwoorden van de verschillende respondenten, maar kunnen ook nuanceringen worden vermeld - met vermelding van het respondentnummer – op de oorzaken die de respondenten identificeren.

Vat de belangrijkste factoren van elk onderwerp samen in de kolom '**Samenvatting**'.

Noteer een verklaring voor afwijkende antwoorden en beschrijf onbeantwoorde vragen in de kolom '**Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie**'.

Noteer de drie belangrijkste oorzaken onder aan het raster, begin met de vaakst genoemde oorzaak.

Voorbeeld 5

Voor de sleutelvragen naar mogelijke interventies kon weer prima gebruik worden gemaakt van het standaardraster. Alleen hebben we de tabel voor de samenvatting aangepast om de drie belangrijkste interventies te beschrijven die door de respondenten werden genoemd.

RASTER G2 SGI G1 K1 Bestaande interventies

Item G2: sleutelvraag - Welke bestaande, effectieve (preventieve) interventies zijn er, vraag 13 van de semi-gestructureerde interviews (SGI).

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

SGI - Semi-Gestructureerde Interviewfase

RASTER G2 SGI G1 K1 Bestaande interventies

Item G2: sleutelvraag - Welke bestaande, effectieve (preventieve) interventies zijn er?

Gemeenschap: G1.....

Kwetsbare groep: K1.....

Respondent	Bestaande, effectieve (preventieve) interventies	Opmerkingen

Methoden	Samenvatting bestaande, effectieve (preventieve) interventies
Eerste	
Tweede	
Derde	

Bovenstaande voorbeelden kunnen als mal worden gebruikt om de rasters aan te passen aan je sleutelvragen en vragenlijst. Hoewel denkwerk en creativiteit belangrijk zijn om rasters aan te passen is ‘gewoon proberen’ vaak de beste remedie. Verzin met je collega’s antwoorden op je vragen en probeer die in een raster te verwerken. Je ziet dan vaak snel genoeg welke kant het met een raster opmoet.

Het laatste raster, waarmee een interviewfase wordt afgerond, is het samenvattende raster. Wanneer alle SGI-rasters voor de sleutelvragen ingevuld zijn, kunnen de kolommen 'Samenvatting' en 'Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie' uit die rasters worden overgebracht naar een samenvattend SGI-raster, simpel door knippen en plakken. In het nu volgende raster krijg je dan een overzicht van de samengevatte antwoorden op al je sleutelvragen.

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

SGI - Semi-Gestructureerde Interviewfase

RASTER SGI Samenvatting

Gemeenschap G1: .....

Kwetsbare groep en probleem middel(en): .....

RASTER	Sleutelvraag	Samenvatting	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie
B SGI	Gemeenschap		
C SGI	Middelen		
D SGI	Kwetsbare groep		
E SGI	Problemen		
F SGI	Oorzaken		
G1 SGI	Kennis		
G2 SGI	Bestaande interventies		
G3 SGI	Gewenste interventies		
G4 SGI	Prioriteiten		

Het samenvattende raster kan worden gebruikt om de stappen voor de volgende fase te definiëren en aan te passen. Het kan ook worden gebruikt voor een vergelijking van de resultaten uit de sleutelvragen in verschillende fasen van de rapid assessment, d.w.z. met het raster voor bestaande informatie en het samenvattende raster van de gestructureerde interviewfase. Door deze samenvattende rasters te vergelijken kan het RAR team tot bepaalde conclusies komen en een agenda met onderwerpen voorbereiden voor de focusgroepen.

Op de CD-ROM staat in de map ‘RAR rasters en vragenlijsten’ onder ‘Semigestructureerde interviews (SGI)’ een voorbeelddocument met alle rasters en invulinstructies die voor de RAR over asielzoekers zijn gebruikt (bijlage hoofdstuk 6.6). Ook vind je hier de werkdocumenten met de kale rasters die je kunt gebruiken en aanpassen voor je eigen vragenlijst.

7. Gestructureerde interviews

7.1 Introductie

Na afloop van de semi-gestructureerde interviewfase zal het RAR team in staat zijn om voorlopige antwoorden te formuleren op vrijwel alle sleutelvragen. Deze voorlopige antwoorden zullen worden getoetst in de nu volgende gestructureerde interviewfase

7.2 Respondenten

Respondenten in de gestructureerde interviews verschillen in feite niet van de respondenten in de semi-gestructureerde interviewfase. Zij:

- staan in nauw contact met de doelgroep vanwege hun werk, of
- hebben dagelijks contact met de doelgroep vanwege hun positie in de 'normale' infrastructuur, of
- hebben een centrale positie binnen de doelgroep.

Daarnaast hebben zij:

- een goed overzicht van de plaatselijke situatie
- een netwerk met mensen die over aanzienlijke kennis van de sleutelvragen beschikken.

Tijdens de gestructureerde interviewfase kom je soms respondenten tegen die nieuwe aspecten toe kunnen voegen aan de informatie die je op dat moment hebt verzameld. In dat geval kan de interviewer besluiten om tijdens het interview aanvullende antwoorden op bepaalde sleutelvragen te verzamelen, of zelfs een semi-gestructureerd interview af te nemen om deze vragen beantwoord te krijgen.

Ook kan het zijn dat één of meerdere sleutelvragen niet afdoende beantwoord zijn in de semi-gestructureerde interviewfase. Ten slotte kan blijken dat bepaalde sleutelvragen of onderdelen van sleutelvragen niet eenduidig zijn beantwoord tijdens de semi-gestructureerde interviews. In dat geval zullen in de fase van gestructureerde interviews enkele open vragen moeten worden gesteld en de antwoorden als zodanig moeten worden verwerkt in de rasters. Veelal zullen de rasters die voor de semi-gestructureerde interviews zijn ontworpen bruikbaar zijn om de nieuwe gegevens te verwerken. Noteer aanvullende informatie en antwoorden op niet eenduidige informatie uit de semi-gestructureerde interviewfase zorgvuldig. Voor aanvullende informatie of voor het verzamelen van antwoorden op niet eenduidige informatie moeten mogelijk aparte rasters worden ontworpen.

7.3 De gestructureerde vragenlijst

Ook voor de gestructureerde fase moet een vragenlijst worden ontwikkeld. Hierbij staan de volgende uitgangspunten centraal.

Gestructureerde interviews:

- worden gebruikt om de resultaten en conclusies uit de semi-gestructureerde interviewfase te controleren.

- maken in de regel gebruik van een gedetailleerde vragenlijst met duidelijk geformuleerde en geordende vragen, waarbij de meeste vragen gesloten zijn zodat alleen bepaalde antwoorden mogelijk zijn.
- hanteren steeds dezelfde opzet voor elk interview, waardoor het verwerken, analyseren en vergelijken van de gegevens wordt vereenvoudigd.

Opnieuw geven we een voorbeeld van een vragenlijst aan de hand van de RAR over asielzoekers. Je kunt deze voorbeeldvragenlijst terug vinden op de CD-ROM. De gestructureerde vragenlijst voor asielzoekers bestaat uit de volgende vragen:

M1. Achtergrondinformatie over respondent uit de doelgroep.

M2. Achtergrondinformatie over respondent die betrokken is bij doelgroep.

N. Kwetsbare groepen en middelen (sleutelvraag 1 + 2)

1. Volgens de sleutelinformanten is het middelengebruik in kwetsbare groep K1 problemen met middelengebruik. Ben je het daarmee eens?
2. Onderscheidt u nog ander problematisch middelengebruik in deze kwetsbare groep?
3. Zijn probleemgebruikers meestal mannen of vrouwen?
4. In welke leeftijdsgroep komen de meeste probleemgebruikers voor?
5. Zijn de meeste probleemgebruikers hier alleen of met hun familie?

O. Problemen (sleutelvraag 3)

6. Problematisch middelengebruik manifesteert zich op verschillende manieren. Kunt u inschatten, op een schaal van 1 t/m 5, in hoeverre deze problemen op de volgende gebieden tot uiting komen?

P. Oorzaken (sleutelvraag 4)

7. Problematisch middelengebruik kan verschillende oorzaken hebben. Kunt u inschatten, op een schaal van 1 t/m 5, in hoeverre deze oorzaken in asielzoekersgemeenschap G1..... van toepassing zijn?

Q. Preventie (sleutelvragen 5 t/m 8)

8. Sleutelrespondenten in de semi-gestructureerde interviews noemden een aantal interventiemethoden die nuttig kunnen zijn om problematisch middelengebruik onder asielzoekers te voorkomen. Kunt u inschatten, op een schaal van 1 t/m 5, hoe nuttig u deze methoden vindt?
9. Kunt u inschatten, op een schaal van 1 t/m 5, hoeveel de doelgroep weet over de risico's van de gebruikte middelen?

Net als voor de semi-gestructureerde interviews geldt: lees de vragen niet te letterlijk op. Leer de vragen uit je hoofd en stel ze op een natuurlijke manier. Pas de vragen aan op de respondent die je interviewt. Vooral de vragen over kwetsbare groepen en hun middelengebruik kan je in semi-gestructureerde vorm stellen, maar zorg wel dat je antwoord krijgt op alle vragen van de gestructureerde vragenlijst. Deze is immers bedoelt om de informatie verkregen uit de semi-gestructureerde interviews te toetsen. Onthoud ook dat een goede inleiding essentieel is voordat je een interview afneemt (zie hoofdstuk 6.4).

7.4 Een gestructureerd interview afnemen

Ondanks dat een gestructureerd interview door minder ervaren interviewers kan worden afgenomen dan een semi-gestructureerd interview, kan de reikwijdte van een gestructureerd interview beperkter zijn. Dankzij de strikte, vooraf bepaalde opzet kan het gebeuren dat een interviewer onverwachte informatie negeert terwijl die informatie toch relevant is. Daarnaast is het doorgaans moeilijker in gestructureerde interviews om

aanvullende antwoorden op sleutelvragen te verzamelen en om in te zoomen op onopgeloste vragen uit de semi-gestructureerde interviewfase.

Voor aanvang van de gestructureerde interviewfase moet de gestructureerde vragenlijst worden getoetst. Binnen het RAR team moeten proefinterviews worden afgenomen en het liefst ook met twee respondenten. De resultaten van deze proefinterviews moeten tijdens teambijeenkomsten worden besproken en geëvalueerd. Hierdoor worden zwakke formuleringen eerder gesignaleerd en kan bijvoorbeeld de volgorde van de vragen worden aangepast.

Voor het afnemen van een gestructureerd interview gelden feitelijk dezelfde 13 stappen zoals die in hoofdstuk 6.5 beschreven zijn voor de semi-gestructureerde interviews. Neem deze stappen nog eens door voor je begint met het afnemen van de gestructureerde interviews.

7.5 Gegevens analyseren

De rasters die je gaat gebruiken voor het beheren van de informatie uit de gestructureerde interviews hebben weer dezelfde basisopbouw als de rasters die je voor de semi-gestructureerde interviews hebt gebruikt. De antwoorden van respondenten uit de gestructureerde interviews (GI) kunnen in deze rasters worden ingevuld, samengevat en geëvalueerd. Ook in deze rasters moet weer ruimte zijn voor opmerkingen en afwijkende antwoorden. Zodra alle rasters zijn ingevuld, kunnen de samenvattingen over de sleutelvragen worden overgebracht naar een samenvattend raster. Dit samenvattende raster kan worden vergeleken met het samenvattende raster uit de semi-gestructureerde interviewfase om de resultaten te evalueren en te controleren. Allebei de samenvattende rasters zullen in de voorbereiding op de focusgroepdiscussies worden gebruikt. Probeer na ieder gestructureerd interview de informatie zo snel mogelijk te verwerken in de rasters.

De rasters voor de gestructureerde interviewfase kunnen, net als het interview gestructureerder worden ingedeeld. In het nu volgende zullen we enkele voorbeelden geven van rasters die gebruikt zijn bij het verwerken van de antwoorden in de RAR over asielzoekers. We volgen hierbij weer een aantal vragen uit de gestructureerde vragenlijst over problematisch middelengebruik onder asielzoekers (zie hoofdstuk 7.3). Je kunt de voorbeelden gebruiken om zelf rasters te ontwikkelen voor de verwerking van je gestructureerde interviews.

Voorbeeld 1

Begin het raster voor de gestructureerde interviews in ieder geval ook weer met een raster voor de gegevens van de respondenten.

RASTER M GI K1 Respondenten

Item M: achtergrondinformatie

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

GI - Gestructureerde Interviewfase

RASTER M GI Respondenten Item M: achtergrondinformatie

Gemeenschap G1: .....

Respondente n	Functie en achtergrond/positie	Informatiebronnen	Opmerkingen
01			
02			
03			
04			
05			
06			
enz.			

Voorbeeld 2

Bij sommige vragen kun je voor het verwerken dezelfde rasters gebruiken als bij de semi-gestructureerde interviews.

RASTER N1 GI K1 Kwetsbare groep

Item N1: Kwetsbare groepen en middelen, vraag 1 van de gestructureerde vragenlijst.

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

GI - Gestructureerde Interviewfase

RASTER N1 GI K1 Kwetsbare groep

Item N1: sleutelvraag - Overeenstemming kwetsbare groepen en problematisch middelengebruik

Kwetsbare groep K1: .....

Respondenten	Eens	Oneens	Opmerkingen

Samenvatting overeenstemming over kwetsbare groep en problematisch middelengebruik	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie

Voorbeeld 3

Om meerdere vragen die betrekking hebben op dezelfde sleutelvraag kun je weer proberen om de antwoorden in één raster te verwerken. Je kunt dit bijvoorbeeld doen door extra kolommen in te voegen.

RASTER N2 GI K1 Demografie

Item N2: Wie gebruiken middelen op een problematische manier, vraag 2, 3 + 4 van de gestructureerde vragenlijst.

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

GI - Gestructureerde Interviewfase

RASTER N2 GI K1 Demografie

Item N2: sleutelvraag - Wie gebruiken middelen op een problematische manier?

Kwetsbare groep K1: .....

Respondenten	Geslacht	Leeftijd	Alleen/met familie	Opmerkingen/mogelijke andere kwetsbare groepen

Samenvatting demografie kwetsbare groep	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie

Instructies:

Gebruik de antwoorden op item N2 (kwetsbare groepen en middelen), vraag 2, 3 + 4 van de gestructureerde interviews.

Vul de desbetreffende kwetsbare groep in.

Vul in de kolom '**Respondenten**' de id-nummers van de respondenten in.

Beschrijf de demografische kenmerken die door de respondenten werden genoemd in de kolommen '**Geslacht**', '**Leeftijd**' en '**Alleen/met familie**'.

De kolom '**Opmerkingen/mogelijke andere kwetsbare groepen**' is bedoeld voor relevante informatie over de antwoorden van respondenten in de voorgaande kolommen en andere kwetsbare groepen.

Beschrijf onder '**Samenvatting demografie kwetsbare groep**' de demografische kenmerken van de kwetsbare groep waarover de meeste overeenstemming bestaat onder respondenten.

Vul in de kolom '**Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie**' eventuele onopgeloste vragen in en geef aan welke informatie er verder nog verzameld moet worden.

Voorbeeld 4

Tijdens de semi-gestructureerde interviewfase zijn bij sommige vragen top-drie lijstjes opgenomen aan het eind van de rasters, bijvoorbeeld de drie belangrijkste problemen of de drie belangrijkste oorzaken van problematisch middelengebruik. Om drie deze

bevindingen in de gestructureerde interviewfase te verifiëren wordt er in de vragenlijst gebruikgemaakt van een schaal van 1 t/m 5. Met behulp van deze schaalverdeling kun je de ernst van deze drie problemen inschatten. Het volgende raster bevat een voorbeeld van de kwetsbare groep 'alleenstaande jonge mannen met problematisch alcoholgebruik' waarbij de schaalverdeling in het raster is verwerkt.

7.5.4 RASTER O GI K1 Problemen

Item O: Wat zijn de belangrijkste problemen door middelengebruik, vraag 5 van het gestructureerde interview.

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

GI - Gestructureerde Interviewfase

RASTER O GI K1 Problemen

Item O: sleutelvraag - Wat zijn de belangrijkste problemen door middelengebruik?

Kwetsbare groep: K1 Alleenstaande jonge mannen met problematisch alcoholgebruik

Probleem 1: Verveling	Beoordeling door respondenten	Opmerkingen
Weinig 1		
2		
3	08, 11	
4	02, 03, 04, 05, 09	
Veel 5	01, 06, 07, 10, 12, 13, 14, 15	
Probleem 2: Fysieke schade	Beoordeling door respondenten	Opmerkingen
Weinig 1	01, 02, 04, 05, 07, 09, 10, 12, 13	
2	08, 14	
3		
4	06	Respondent 06 is een beveiligingsfunctionaris, hij noemde verwondingen na vechtpartijtjes door alcoholgebruik.
Veel 5	03, 11	Beide respondenten zijn huisarts; ze noemen leveraandoeningen en geheugenverlies.
Probleem 3:.....	Beoordeling door respondenten	Opmerkingen
Weinig 1		
2		
3		
4		
Veel 5		

Onderzoeks-Problemen	Samenvatting definities problematisch middelengebruik	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie
1: Verveling	De meeste respondenten beschouwen verveling als een belangrijk probleem dat met problematisch alcoholgebruik samenhangt.	
2: Fysieke schade	12 van de 15 respondenten beschouwen dit niet als een belangrijk probleem.	De twee huisartsen noemen fysieke schade veroorzaakt door drankgebruik, zoals leveraandoeningen en geheugenverlies.
3:		

Instructie:

Gebruik de antwoorden op item O (definities), vraag 5 van de gestructureerde interviews.

Vul achter '**Kwetsbare groep**' (één van) de geselecteerde gemeenschappen in.

Vul in de kolom '**Probleem**' de drie belangrijkste problemen in met betrekking tot problematisch middelengebruik, zoals tijdens de semi-gestructureerde interviews (zie RASTER E SGI K1) naar voren is gekomen.

Vul in de kolom '**Beoordeling door respondenten**' de waardering in die de respondenten gaven aan de mate waarin het onderzoeksprobleem zich manifesteert. Noteer de id-nummers van de respondenten achter hun beoordeling.

Je kunt de kolom '**Opmerkingen**' gebruiken om aan te geven waarom sommige respondenten een afwijkende beoordeling gaven (zo gaven twee van de respondenten bij het probleem 'fysieke schade' de beoordeling 'van weinig belang', terwijl anderen de beoordeling 'van veel belang' gaven).

Vul in het laatste gedeelte, onder '**Samenvatting definities problematisch middelengebruik**', de gemiddelde waarde in van alle beoordelingen per onderzoeksprobleem. M.a.w. de totale score van de beoordelingen gedeeld door het aantal respondenten die een beoordeling gaven. De belangrijkste problemen kunnen in focusgroep II worden besproken en kunnen als uitgangspunt dienen voor het ontwikkelen van (preventieve) interventies.

Gebruik de kolom '**Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie**' om de 'onderzoeksproblemen' te noteren die sommige respondenten zeer verschillend hebben beoordeeld. Deze problemen kunnen onderwerp van discussie zijn in focusgroep I zodat meer informatie over afwijkende of tegenstrijdige definities kan worden verkregen.

De rasters voor verwerking van de antwoorden op de vragen over interventiemethoden kunnen op dezelfde manier worden ingericht. Zie hiervoor de voorbeeldrasters en instructies op de CD-ROM.

Voorbeeld 5

Zodra de rasters voor de gestructureerde interviews (GI) zijn ingevuld, kunnen de kolommen 'Samenvatting' en 'Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie' worden genoteerd op een samenvattende GI raster. Pas ook dit raster weer aan je sleutelvragen aan.

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

GI - Gestructureerde Interviewfase

RASTER GI Samenvatting

Kwetsbare groep en probleem middel(en): .....

RASTER	Sleutelvragen	Samenvatting	Afwijkende antwoorden, onderwerpen voor discussie
N1 GI	Kwetsbare groep		
N2 GI	Demografie		
O GI	Problemen		
P GI	Oorzaken		
Q1 GI	Interventiemethoden		
Q2 GI	Kennis		

Dit samenvattende raster kan worden gebruikt voor een vergelijking van de resultaten die na het stellen van de sleutelvragen in de verschillende fasen van de rapid assessment zijn verkregen. Ook de bestaande informatie is overeenkomstig de sleutelvragen geordend en er is een samenvattend raster voor de semi-gestructureerde interviewfase ingevuld. Door de twee samenvattende rasters te vergelijken kan het RAR team tot bepaalde conclusies komen en een agenda met onderwerpen voor de focusgroepen opstellen.

Op de CD-ROM staat in de map 'RAR rasters en vragenlijsten' onder 'Gestructureerde interviews (GI)' een voorbeelddocument met alle rasters en invulinstructies die voor de RAR over asielzoekers zijn gebruikt (bijlage hoofdstuk 7.5). Ook vind je hier de werkdocumenten met de kale rasters die je kunt gebruiken en aanpassen voor je eigen vragenlijst.

8 Focusgroepen

Een focusgroep bestaat uit een aantal personen die een lijst met onopgeloste kwesties gepresenteerd krijgen. Vervolgens worden sommige van deze kwesties, die relevant zijn voor de expertise en kennis van de focusgroep, in de groep besproken. Participanten kunnen worden geselecteerd op basis van hun homogeniteit (omdat ze vergelijkbare ervaringen en achtergronden hebben) of hun heterogeniteit (verschillende sociale posities en invalshoeken). In beide gevallen worden ze geselecteerd vanwege hun specifieke vaardigheden, expertise of brede kennis. De participanten aan focusgroepen zijn meestal sleutelinformanten, dat wil zeggen, personen die naast hun eigen ervaringen ook over bredere kennis beschikken.

Focusgroepen zijn een goede manier om snel een grote hoeveelheid informatie te bemachtigen en om overtuigingen, houdingen en gedragingen te identificeren en te verkennen. Ze zijn een nuttig instrument voor het formuleren van hypothesen, het controleren van informatie en het vinden van een verklaring voor afwijkende gegevens. De grootste nadelen zijn dat je minder controle hebt dan in een interview, dat de gegevens niets zeggen over de frequentie van overtuigingen en gedragingen, en dat de groep door één of twee participanten kan worden gedomineerd waardoor de mening van de rest van de participanten wordt beïnvloed.

Je kunt ook besluiten om de voordelen van een groepsinterview te combineren met de voordelen die een focusgroep te bieden heeft. Je begint dan met een bepaalde vraag die eerst door elke participant apart wordt beantwoord zonder dat daarbij een discussie op gang komt. Nadat elke participant de vraag heeft beantwoord start je een discussie over de verschillende standpunten met de bedoeling een verklaring voor deze standpunten te vinden.

Focusgroepen worden in de laatste fase van het *rapid assessment* proces gebruikt. Hier zijn twee redenen voor. De eerste doelstelling is het controleren van afwijkende of tegenstrijdige informatie die in eerdere fasen zijn verzameld en het wegeven van de validiteit van (bepaalde) informatie. De tweede doelstelling is het beoordelen van de representativiteit / geldigheid van conclusies en een discussie over de gevolgen van de resultaten voor het plannen en uitvoeren van (preventieve) interventies.

Dit houdt over het algemeen in dat het RAR team twee focusgroepen moet samenstellen. Na het doornemen en bespreken van informatie uit de eerdere fasen blijven er misschien tegenstrijdigheden over die je niet kan verklaren. Je kunt dit probleem oplossen door met sommige sleutelinformanten een apart interview te houden, al is een focusgroep meestal de beste oplossing. Door sleutelinformanten bij elkaar te brengen kan je informatie krijgen over de reden waarom mensen een verschillend standpunt hebben. Dit kan te maken hebben met hun sociale positie of politieke agenda, of (als gevolg van deze factoren) eenvoudig omdat elk individu andere aspecten van de realiteit ziet.

Nadat deze problemen zijn opgelost is de volgende stap het bepalen welke (preventieve) maatregelen er genomen moeten worden. Ook hierbij is een focusgroep een nuttig

instrument. Natuurlijk zul je aan de hand van teambesprekingen over eerder verzameld materiaal een aantal hypothesen over een kwestie kunnen formuleren. Toch is het samenstellen van een groep met experts en vertegenwoordigers uit de doelgroep voor het bespreken van je RAR en adequate (preventieve) interventies voor de gevonden problemen, een goede manier om je plannen vaster te omlijnen. Het is belangrijk om ook deze focusgroep te organiseren. Deze focusgroep is namelijk het netwerk voor een succesvolle implementatie van de meest adequate response. Bovendien wordt consensus verkregen over de meest adequate (preventieve) interventie gedurende de responsfase. Gedurende deze focusgroep wordt ook draagvlak en commitment gecreëerd bij de deelnemers en de instellingen die zij vertegenwoordigen. Voor een geslaagde implementatie van interventies is het ook nodig dat de verschillende deelnemers zich nauw bij je onderzoek betrokken voelen. Afhankelijk van de uitkomsten van de focusgroep en de (preventieve) interventies die in de responsfase wordt geïmplementeerd is het ook mogelijk, of zelfs wenselijk, om één of meerdere deelnemers van deze focusgroep actief te betrekken bij de responsefase van het RAR proces.

8.1 Voorbereiding van een focusgroep

De focusgroep is een methode van dataverzameling die niet zo precies of vooraf gedefinieerd is als de eerder behandelde methoden. Net als in de eerdere fasen is ook de focusgroep gestructureerd op basis van sleutelvragen, maar de werkelijke onderwerpen (bijvoorbeeld het begrijpen van afwijkende/tegenstrijdige informatie en nieuwe, preventieve maatregelen) zijn afhankelijk van de resultaten uit voorgaande fasen. Dit betekent dat je de doelstellingen en de reikwijdte van de focusgroep moet definiëren.

⇒ *Definieer de doelstellingen*

De eerste stap is het definiëren van de doelstellingen van een focusgroep. Zijn er tegenstrijdige bevindingen of conclusies die vragen om weging of een cross-check? Zo ja, dan moet je twee focusgroepen samenstellen waarbij de eerste groep wordt gebruikt om uiteenlopende gegevens te verduidelijken. De samenvattende rasters uit de eerdere dataverzamelingsfasen kunnen deze gegevens verstrekken.

Indien er geen grote tegenstrijdigheden zijn kun je focusgroep I overslaan en je beperken tot een focusgroep waarmee je de consequenties van je bevindingen voor toekomstige (preventieve) maatregelen bespreekt (focusgroep II).

⇒ *Definieer de reikwijdte*

Het is noodzakelijk om de reikwijdte voor beide focusgroepen duidelijk af te bakenen. Wat betreft focusgroep I betekent dit dat je de relevante, afwijkende informatie moet benoemen. Dit is vrij eenvoudig als je de samenvattende kolommen van de eerder besproken rasters hebt ingevuld, met name de kolommen waarin je afwijkende antwoorden en onderwerpen voor discussie kon noteren. Vooral de samenvattende rasters kunnen hierbij van pas komen. De rasters uit de voorgaande fasen kunnen ook de nodige informatie verstrekken voor het identificeren van relevante voorstellen voor (preventieve) interventies in focusgroep II. Je kunt deze informatie halen uit de rasters waarin je de informatie over (preventieve) maatregelen hebt ingevuld en samengevat.

Bij het bepalen van de reikwijdte van een focusgroep moet je onthouden hoeveel tijd je tot je beschikking hebt. Dit is afhankelijk van de participanten die je wilt uitnodigen. Hoeveel tijd hebben zij te besteden? Hebben ze eerder aan dit soort dingen deelgenomen? Hoeveel tijd hebben jij en je team hiervoor? Er zijn geen vaste regels voor de duur van een focusgroep. Het is aan te raden om een sessie maximaal vier uur te laten duren, inclusief pauzes. Heb je meer tijd nodig dan zijn er verschillende opties mogelijk, zoals het verdelen van de focusgroep over aparte sessies op verschillende dagen. Je kunt ook een hele dag plannen. In dat geval moet niet alleen de agenda duidelijk zijn gestructureerd, er moeten ook een aantal pauzes worden ingeroosterd (koffie- en theepauzes in de ochtend en middag met halverwege een lunchpauze, het liefst inclusief maaltijd).

De maximumtijd die beschikbaar is bepaalt het kader waarbinnen de doelstellingen van de focusgroep moeten blijven. Dit wordt bepaald nadat je de onderwerpen van discussie in volgorde van prioriteit hebt gezet.

⇒ ***Kies de opzet***

De volgende stap is het kiezen van de opzet. Wil je alleen de geselecteerde onderwerpen behandelen, of wil je dat participanten eerst individueel hun standpunt geven. Dit laatste is een interessante optie voor focusgroep I voor de discussie over uiteenlopende meningen. Nadat je alle meningen hebt gehoord en genoteerd kun je aan de hand van een discussie de onderliggende oorzaken van deze verschillende meningen proberen te achterhalen. Om te voorkomen dat participanten de antwoorden of uitspraken van anderen beïnvloeden kun je er zelfs voor kiezen om individuele reacties op de geselecteerde onderwerpen vooraf te verzamelen (schriftelijk of in een persoonlijk gesprek). Je kunt deze persoonlijke standpunten dan 'voeren' aan de focusgroep wanneer je een nieuw onderwerp introduceert.

⇒ ***Selecteer de deelnemers***

Voor focusgroep I moet je personen gebruiken die afwijkende of tegenstrijdige informatie hebben verschaft. Je kunt ook sleutelinformanten selecteren die kennis bezitten van de achtergronden van de verschillende standpunten.

Wat betreft focusgroep II moet je personen selecteren die je al tijdens het RAR proces hebt leren kennen en waarvan je weet dat ze relevante kennis en ideeën hebben over (preventieve) interventies en je met raad en daad behulpzaam kunnen zijn bij de succesvolle implementatie daarvan.

Onthoud dat het aantal participanten van een focusgroep beperkt moet blijven om een goede discussie mogelijk te maken waarin iedereen kans krijgt iets te zeggen. In onze ervaring is een groep van 6 tot 10 participanten de beste optie.

⇒ ***Stel de agenda op***

Nadat je de kwesties die je met de focusgroep wilt bespreken hebt geselecteerd moet je een duidelijke agenda met onderwerpen opstellen. Onderwerpen kunnen op verschillende manieren worden gestructureerd. Je kunt ze in logische volgorde behandelen,

bijvoorbeeld door de volgorde van de sleutelvragen aan te houden. Of je kunt met de belangrijkste onderwerpen beginnen gevolgd door minder belangrijke onderwerpen. Het doorslaggevende criterium is meestal: welke informatie is absoluut noodzakelijk en welke informatie is belangrijk maar niet vitaal. Soms is het beter om een mix van ingewikkelde en minder ingewikkelde vragen te behandelen om te voorkomen dat participanten met een hele reeks moeilijke discussies worden geconfronteerd. De voorzitter van de sessie moet ervoor zorgen dat de discussies niet teveel tijd kosten of te vermoeiend zijn. Onthoud dat het bereiken van overeenstemming niet het hoofddoel is.

Op basis van de onderwerpenlijst moet je daarnaast een voorlopig tijdschema voorbereiden om ervoor te zorgen dat je alle geselecteerde onderwerpen kunt behandelen. Het aantal te behandelen onderwerpen en de hoeveelheid beschikbare tijd (zie 'Definieer de reikwijdte') bepalen het tijdschema dat aan elk onderwerp kan worden besteed. De voorzitter van de sessie moet ervoor zorgen dat men zich aan het tijdschema houdt.

Uiteraard moet je ervoor zorgen dat er genoeg discussietijd is voor elk onderwerp. Wanneer je vermoedt dat er teveel onderwerpen zijn voor een sessie van 4 uur of een hele dag, moet je het aantal onderwerpen beperken of besluiten meer sessies te houden.

⇒ *Vorbereidende werkzaamheden*

Vorbereidende werkzaamheden voor focusgroepen zijn onder andere:

- De keuze van de locatie. Deze moet zo neutraal, aangenaam en toegankelijk mogelijk zijn voor de participanten. Daarnaast moet de bijeenkomst zonder onderbrekingen kunnen verlopen.
- Een bandrecorder kan een handig hulpmiddel zijn (vergeet de reservebatterijen, bandjes en labels voor de bandjes niet); dit geldt uiteraard alleen wanneer de participanten geen bezwaar maken tegen de opname.
- Een schoolbord, flip-over en papier en pennen zijn nodig om aantekeningen te maken zodat je eerder besproken discussiepunten kan onthouden en de resultaten van de discussie kan structureren.
- Een moderator die aan de focusgroep deelneemt en participanten aanmoedigt over interessante en relevante kwesties te praten.
- Een notulist die aantekeningen maakt en belangrijke verbale en niet-verbale aspecten kan noteren.
- Ten slotte moet je ervoor zorgen dat participanten tijdig op de hoogte worden gesteld en voor de bijeenkomst worden uitgenodigd.

8.2 Een focusgroep leiden

Voor het leiden van een focusgroep ga je als volgt te werk:

- Heet iedereen welkom aan het begin van de sessie (bedank ze voor het komen) en stel jezelf en eventuele collega's voor en noem hun functie (voorzitter, notulist, moderator et cetera).
- Licht de participanten in over:
  - het doel van de focusgroep en welk resultaat je graag zou willen behalen;
  - de agenda en het tijdschema;

- de procedure, indien je gekozen hebt voor de combinatie groepsinterview/focusgroep;
  - de gedragsregels. Dit houdt in dat er maar één persoon tegelijk aan het woord mag zijn en dat mensen elkaar niet in de rede mogen vallen. Benadruk dat je geïnteresseerd bent in het standpunt van elke participant, dat elke bijdrage wordt gewaardeerd en dat iedereen de kans krijgt om iets te zeggen.
  - hoe de informatie zal worden behandeld en gebruikt. Het is belangrijk dat je benadrukt dat alle persoonlijke informatie strikt vertrouwelijk zal blijven.
- Biedt participanten de mogelijkheid zichzelf voor te stellen.
  - Luister aandachtig en vraag wanneer nodig om nadere uitleg.
  - Geef nooit je eigen mening over een bepaald onderwerp.
  - Vat een eerder besproken discussie op een geschikt moment samen.
  - Moedig passieve participanten aan om te spreken en beteugel het enthousiasme van al te dominante participanten. Dit kan worden gedaan door passieve participanten rechtstreeks aan te spreken en ze bijvoorbeeld naar hun mening te vragen. Je kunt ook de dominante participant onderbreken door te zeggen dat je graag de mening van een ander over een bepaalde kwestie zou willen horen. Of je kunt de participanten vragen om één voor één te praten. Dit structureren van focusgroepen kan echter de hele discussie nogal kunstmatig doen verlopen. Een discussie kan op deze manier worden afgeremd in plaats van dat er aanvullende (soms zelfs niet-verbale) informatie wordt gegeven over onderlinge relaties (sympathieën/antipathieën) tussen participanten.
  - Rooster voldoende ruimte in voor pauzes.

8.3 Informatie beheren

Om ervoor te zorgen dat je het overzicht behoudt over alle relevante gegevens in een discussie kunnen de volgende tips uitkomst bieden:

- Neem de discussie op band op (inclusief de introductie van de participanten). Om belangrijke informatie niet over het hoofd te zien of kwijt te raken is de aanwezigheid van iemand die de sessie voorziet en iemand die aantekeningen maakt aan te bevelen;
- Maak (extra) aantekeningen van zeer relevante uitspraken (bij gebruik van een bandrecorder moeten de datum en het bandnummer worden genoteerd);
- Hou een lijst bij met de namen van participanten;
- Vul de focusgroeprasters in.

Focusgroep 1

Voor de eerste focusgroep over onopgeloste kwesties kan het volgende raster worden gebruikt.

Voorbeeld:

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

RASTER Focusgroep 1

Sleutelvraag	Onopgeloste onderwerpen in sleutelvraag	Prioriteit op agenda	Discussie, implicaties en suggesties voor interventie

Na de gestructureerde interviewfase worden alle onbeantwoorde onderwerpen in de sleutelvragen onderwerp van discussie in focusgroep I. Vul de sleutelvragen in de linkerkolom in en belangrijke onbeantwoorde onderwerpen in relatie tot de sleutelvraag in de kolom **'Onbeantwoord onderwerp in sleutelvraag'**.

Wanneer er aan het einde van de gestructureerde interviewfase een groot aantal onbeantwoorde onderwerpen overblijven zal het niet mogelijk zijn om ze allemaal in focusgroep I te behandelen. Daarom moet er een agenda worden opgesteld met de belangrijkste onderwerpen. Vul in de kolom **'Prioriteit op de agenda'** de onbeantwoorde onderwerpen in die je als eerste, als tweede, als derde enz. wilt bespreken.

Vul in de kolom **'Discussie, gevolgen en suggestie voor interventie'** de hoofdconclusies in die je na de discussie over het onbeantwoorde item hebt kunnen trekken.

Focusgroep 2

Voor de tweede focusgroep over te implementeren interventiemethodieken kan het volgende raster worden gebruikt.

Voorbeeld:

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

RASTER Focusgroep 2

Sleutelvraag	Belangrijkste conclusies	Prioriteit op agenda	Discussie, implicaties en suggesties voor interventie

Wanneer de gestructureerde interviewfase is afgerond worden de hoofdconclusies over de sleutelvragen en de gevolgen en suggesties voor (preventieve) interventies besproken in focusgroep II. Noteer de sleutelvragen in de linkerkolom en de hoofdconclusies in de kolom '**Belangrijkste conclusies**'.

Het is hoogstwaarschijnlijk niet mogelijk om alle conclusies in focusgroep II te bespreken. Daarom moet er een agenda worden opgesteld met de belangrijkste onderwerpen van discussie. Vul in de kolom '**Prioriteit op de agenda**' de conclusie in die je als eerste, als tweede, als derde, et cetera, wilt bespreken.

Vul in de kolom '**Discussie, gevolgen en suggestie voor interventie**' de belangrijkste gevolgen en suggesties voor (preventieve) interventies in.

8.4 Resultaten analyseren en wegen

De laatste stap bestaat uit het analyseren en wegen van de resultaten uit de focusgroep. Dit moet uitgebreid worden besproken binnen het RAR team. Hierbij komen de volgende punten aan de orde:

- Luister de bandopname af en bespreek de inhoud met je collega's. Als dit teveel tijd in beslag neemt kun je de bespreking baseren op de samenvattende aantekeningen die tijdens de focusgroep zijn gemaakt en op bepaalde onderdelen van de bandopname (hanteer hierbij de aantekeningen over belangrijke uitspraken als richtlijn).
- Ga op zoek naar een verklaring voor afwijkende antwoorden:
  - interesses in verband met het beroep of de positie van participanten;
  - politieke of ideologische overtuiging;
  - culturele verschillen
- Ga op zoek naar argumenten of bronnen die de verschillende antwoorden ondersteunen.
- Ga op zoek naar argumenten of bronnen die de verschillende antwoorden afzwakken.
- Probeer overeenstemming met je collega's te vinden over:
  - een samenvatting van de hoofdpunten;
  - mogelijke zwakke aspecten in de wijze waarop de focusgroep plaatsvond;
  - mogelijke kwesties die tijdens de discussie werden genegeerd;
  - kwesties die nog niet eerder aan de orde zijn geweest;
- Besluit of je meer informatie of verdere discussie nodig hebt.

9. Rapporteren

De concluderende fase van het RAR proces bestaat uit het samenstellen van een rapport waarin de bevindingen en conclusies van de rapid assessment worden beschreven.

Een belangrijke eerste stap is het bepalen van de lezersgroep van het rapport. Het rapport wordt in de meeste gevallen gelezen door:

- personen die met de doelgroep werken.
- personeel uit de gezondheidszorg, verslavingszorg en preventieve zorg.
- beleidsmakers

Rapporteren over een project is geen makkelijke taak. Daarom worden hier drie stappen genoemd die het proces kunnen vereenvoudigen:

- De strikte volgorde van de verschillende fasen van dataverzameling in een RAR proces kan dienen als basisstructuur voor je rapport.
- Sleutelvragen worden geformuleerd om het probleem te kunnen definiëren en het proces van dataverzameling structuur te kunnen geven. Je kunt deze sleutelvragen ook gebruiken om het rapport structuur te geven, eventueel onderverdeeld naar de verschillende fasen.
- De rasters zijn ervoor bedoeld om de verzamelde gegevens te ordenen.

Vrijwel alle rasters voor het verwerken en analyseren van gegevens tijdens het RAR proces hebben dezelfde indeling. Onder aan elk raster staan twee vakken, zowel voor antwoorden op sleutelvragen als voor context informatie:

- een vak voor een samenvatting van (voorlopige) conclusies;
- een vak voor het noteren van hiaten, onopgeloste problemen, afwijkende antwoorden, et cetera.

In elke nieuwe fase van het RAR proces zullen de antwoorden op sleutelvragen betrouwbaarder en duidelijker worden. Samenvattende rasters zijn ontworpen voor die fasen van het RAR proces waarin de meeste gegevens worden verzameld, namelijk in de semi-gestructureerde en gestructureerde interviewfasen. Een samenvattend raster biedt daarnaast een overzicht van de voorlopige conclusies met betrekking tot alle sleutelvragen, evenals een overzicht van alle afwijkende antwoorden die door de respondenten zijn gegeven.

Gedurende het assessment wordt de context informatie steeds verder aangevuld en zullen de vakken voor ontbrekende informatie geleidelijk aan steeds leger worden.

Deze ontbrekende informatie wordt aangevuld door sleutelinformanten en respondenten. Zij werpen meer licht op de sleutelvragen en zij verklaren onopgeloste problemen en afwijkende antwoorden. Dan is er ook nog focusgroep I als onmisbaar middel om de rest mee aan te pakken.

Door alle samenvattende vakken en rasters aan het einde van het RAR proces naast elkaar te leggen creëer je een stevig kader voor een voorlopig rapport over de rapid assessment.

Tijdens het schrijven van een eerste versie van het rapport moet je niet meteen naar een perfecte eindversie streven. Een eerste versie dient als uitgangspunt voor brainstorm- en discussiesessies met de rest van het team voordat de tweede versie wordt geschreven. Nadat het team de tweede versie van het rapport heeft besproken, raden we aan om een paar lezers van buitenaf om commentaar te vragen, bijvoorbeeld een aantal sleutelinformanten.

Het is aan te raden na afloop van elke fase in het RAR proces, al vanaf de toegang- en steekproeffase, een voorlopig rapport te schrijven. Na afronding van de focusgroepen wordt het uiteindelijke rapport samengesteld.

Het schrijven van tussentijdse rapporten lijkt misschien veel werk, maar de vele intensieve brainstormsessies en discussies binnen het RAR team na elk voorlopig rapport kunnen wel helpen bij het samenstellen van het eindrapport. De tijd die je hieraan besteed kan worden beperkt door je alleen op korte, voorlopige rapportversies en samenvattende vakken en rasters te concentreren.

Een RAR team kan uiteraard besluiten om een eindrapport te schrijven zonder de hulp van tussentijdse versies. Afhankelijk van de tijd die je voor het uitvoeren van de rapid assessment hebt, kan dit beslist een goede optie zijn. Als er geen voorlopige rapporten worden geschreven dan moeten na afloop van elke afzonderlijke fase op zijn minst de samenvattende vakken en rasters met antwoorden op sleutelvragen én de samenvattingen van context informatie en ontbrekende informatie door het team worden besproken. Dit is niet alleen noodzakelijk voor het bepalen van de details voor de volgende fase, maar het samenstellen van rapporten over deze discussies kan ook helpen bij het schrijven van een eindrapport over de rapid assessment.

Tijdens het schrijven van een rapport moet je het volgende onthouden:

- Een rapport schrijven is hard werken. Ga niet zitten wachten op inspiratie. Probeer elke dag iets te schrijven.
- Neem regelmatig pauze tijdens het schrijven. Zo verzet je de gedachten even.
- Hou desnoods midden in een zin, alinea of hoofdstuk op met schrijven. Wanneer je de volgende dag weer verder gaat, zul je merken dat het makkelijker gaat.
- Als je een hoofdstuk van een voorlopige versie af hebt, begin dan met het volgende hoofdstuk. Hoewel je nieuwe ideeën en gedachten direct aan het voltooid hoofdstuk kunt toevoegen, is het beter om de inhoud eerst een dag of twee te laten bezinken voor je wijzigingen doorvoert.

Het eindrapport van de rapid assessment dient uiteindelijk als basis voor de volgende en belangrijkste fase van het RAR proces: het ontwikkelen van (preventieve) interventiemethoden voor kwetsbare groepen asielzoekers. In feite is het presenteren van de resultaten van focusgroep II al de eerste stap op weg naar nieuwe interventiestrategieën.

Het doel van het RAR proces is niet om een grondig wetenschappelijk onderzoek of literaire verhandeling te produceren, maar om snel op een acuut en nog onbekend

probleem in te kunnen spelen. Het RAR team moet daarom een assessment van een probleem maken die begrijpelijk is voor de beoogde lezersgroep en mensen bij de kwestie betreft en aanmoedigt die een rol kunnen spelen in de ontwikkeling en realisatie van interventiestrategieën.

Bijlage 1: Observatie

Introductie

Om sleutelinformanten en respondenten te kunnen identificeren, moeten de leden van het RAR team de setting regelmatig bezoeken. De observaties die tijdens deze bezoeken worden gemaakt kunnen informatie verstrekken voor het beantwoorden of trianguleren van sleutelvragen en context informatie.

Een observatie is informatie die wordt verzameld door gade te slaan en te beluisteren wat er in de door het RAR team bezochte setting plaatsvindt. Observaties kunnen gestructureerd of ongestructureerd zijn. Ontdekkingen die worden gedaan tijdens een bezoek aan een setting om sleutelinformanten te identificeren of in de aanloop naar een interview met een respondent, zijn ongestructureerde observaties.

Observaties kunnen in alle fasen van een rapid assessment van nut zijn. Aan het begin kunnen observaties waardevolle informatie opleveren voor een inventarisatie, bijvoorbeeld het identificeren van locaties waar de doelgroep bij elkaar komt en waar sleutelinformanten 'uithangen'. Zo'n inventarisatie kan ook helpen om een completer beeld te krijgen van de relaties tussen verschillende leden van de doelgroep. Inventarisatie kan helpen om onderscheid te maken tussen gewone en ongewone gebeurtenissen. Observaties kunnen bovendien helpen om toegang tot de doelgroep te krijgen en sleutelinformanten te identificeren. Observaties kunnen ook halverwege en tegen het einde van de rapid assessment nuttig zijn om resultaten te valideren, te controleren en te cross-checken.

Wat je wel moet onthouden is dat er settings en situaties zijn waar observatie niet gewenst is. Vanzelfsprekend moet je de privacy van mensen respecteren. Dit geldt niet alleen voor iemands huis of kamer. Er zijn ook openbare plekken, bijvoorbeeld een bar of een hoekje in een park of op een plein, die worden beschouwd als het privé-domein van een bepaalde groep. Toegang tot deze privé-domeinen en het observeren van de mensen die zich daar ophouden is uitsluitend mogelijk als deze mensen daar impliciet of expliciet toestemming voor hebben gegeven.

Naast deze ethische beperkingen aan observatie moet je er ook voor zorgen dat de veiligheid van de geobserveerde en observerende partijen niet in gevaar wordt gebracht. Door bijvoorbeeld het domein van een groep asielzoekers te betreden en observatiegegevens over middelengebruik te verzamelen, zou je deze mensen bloot kunnen stellen aan het risico om gearresteerd of uitgewezen te worden. Daarentegen kan het betreden van iemands privé-domein zonder toestemming van de 'bewoner' ook de veiligheid van de 'indringer' in gevaar brengen.

Ongestructureerde observaties zijn nuttig in de eerste fasen van een RAR proces, wanneer achtergrondinformatie over de buurt en gedragingen wordt verzameld. Dit soort observaties mag geen overduidelijke aspecten buiten beschouwing laten, maar ze mogen zich ook niet uitsluitend op één bepaald aspect concentreren. Deze observaties kunnen vervolgens worden geclassificeerd en gecodeerd overeenkomstig relevante thema's.

Ongestructureerde observaties zijn nuttig voor het opmerken van gedragingen waarvan de onderzoeker en de participanten zich nog niet bewust waren.

Gestructureerde observaties worden gemaakt wanneer het team besloten heeft welke gegevens het meest relevant zijn voor het assessment proces. Er zijn drie specifieke soorten gestructureerde observaties:

- Verlengde observatie
- Periodieke observatie
- Spot-check observatie

⇒ ***Verlengde observaties***

Soms wil je een bepaalde gebeurtenis of plek gedurende langere tijd observeren, bijvoorbeeld als je de types, gedragingen en omgang van en tussen leden van een doelgroep wilt observeren op een locatie waar ze regelmatig bij elkaar komen. Je kunt dan besluiten om deze locatie een paar uur achter elkaar te observeren om te zien of en hoe vaak de groep die naar deze plek komt in die tijd van samenstelling verandert, wie relaties met wie onderhoudt, et cetera.

⇒ ***Periodieke observatie***

Een andere nuttige manier om gedrag gedurende langere periodes te observeren bestaat uit periodieke observaties. Dit kan een goed alternatief zijn voor de nogal tijdrovende verlengde observaties. Periodieke observatie is het observeren van gedrag gedurende een vastgestelde periode en op vooraf bepaalde intervallen. Zo kun je bijvoorbeeld elke tien minuten een observatie van één minuut maken of elke drie uur een observatie van tien minuten, of een week lang twee keer per dag een observatie maken.

⇒ ***Spot-check observatie***

Een spot-check betekent dat je controleert wat er op onregelmatige tijdstippen op een bepaalde locatie plaatsvindt. Meestal zijn dit eenmalige observaties. De onderzoeker arriveert onaangekondigd op een bepaalde plek, voert de spot-check uit en vertrekt weer.

Demonstraties

Sommige handelingen en gebeurtenissen in bepaalde settings zijn erg moeilijk te observeren, ook al zijn ze essentieel voor de rapid assessment. Zo wordt door mensen uit Somalië thuis of in settings waar buitenstaanders niet bij mogen, khat gekauwd en door mensen uit Iran opium gerookt. De enige manier om gegevens te verzamelen over deze handelingen, gebeurtenissen en gedragingen is door deze mensen te vragen of ze een zo getrouw mogelijke demonstratie willen geven.

Demonstraties hebben hun nut bewezen bij het identificeren van mogelijke gezondheidsrisico's met betrekking tot het injecteren van drugs. In studies naar de risico's van hepatitis C-besmetting, vroegen onderzoekers aan injecterende druggebruikers om de voorbereiding van een 'shot' aan hen te demonstreren, zodat zij konden identificeren welk risicogedrag besmetting met hepatitis C veroorzaakt had.

Demonstraties zijn nuttig omdat de onderzoeker:

- kan vragen of bepaalde onderdelen van een handeling herhaald of nader toegelicht kunnen worden, zodat gedetailleerde notities gemaakt kunnen worden en het gebrek aan inzicht kan worden weggenomen.
- een goed visueel beeld kan krijgen van het proces. Wanneer dit beeld niet met observatie kan worden verkregen kan het zijn dat bepaalde gedragingen of activiteiten door de onderzoeker over het hoofd worden gezien.

Demonstraties dragen altijd het risico dat de geobserveerde personen zich anders gedragen dan onder normale, niet-geobserveerde omstandigheden. Mensen kunnen zich gedragen op de manier waarvan zij denken dat die wordt verwacht. Een geslaagde demonstratie vereist daarom een goede vertrouwensrelatie tussen de observant en de geobserveerde partij.

Het vastleggen, beheren en analyseren van observatiegegevens

Observaties (met name gestructureerde) worden meestal uitgevoerd met behulp van een **observatiegids** waarin staat wat er wel en niet geobserveerd moet worden, en/of een **notitievel** voor het noteren van een bepaald gedrag en de frequentie ervan. Voor alle observaties (zowel gestructureerd als ongestructureerd) worden **veldnotities** gebruikt (de door de onderzoekers genoteerde beschrijving van wat ze hebben geobserveerd). Ten slotte kunnen **bandopnamen, video-opnamen en foto's** ook nuttig zijn zolang dit acceptabel is voor degenen die geobserveerd worden.

Bij het vastleggen van observaties, bijvoorbeeld in de vorm van veldnotities, moet je de volgende informatie noteren:

- Settings. Waar vindt de observatie plaats? Hoe ziet de setting eruit? Welke objecten zijn er aanwezig?
- Mensen. Wie zijn er aanwezig? Wat voor mensen zijn dit? Waarom zijn ze aanwezig?
- Activiteiten. Wat gebeurt er? Bij wat voor soort activiteiten zijn de mensen betrokken?
- Aanwijzingen. Zijn er aanwijzingen die het bewijs leveren voor betekenissen en gedragingen?
- Handelingen. Wat zijn de mensen aan het doen?
- Gebeurtenissen. Is dit een regelmatig terugkerende gebeurtenis? Of een speciale gebeurtenis, zoals een ontmoeting of meningsverschil?
- Tijd. In welke volgorde vinden dingen plaats? Wat is daar de oorzaak van?
- Doelen. Wat willen mensen bereiken?
- Contacten. Hoe kennen mensen elkaar? Onderhouden zij een sociale of zakelijke relatie? Is de relatie door de tijd heen veranderd?

Een veldnotitie moet beginnen met de datum en het tijdstip van de observatie, gevolgd door de setting waar de observatie werd gemaakt en de naam van de observant. Alle veldnotities moeten in een analogoog of digitaal logboek worden bewaard. Dit logboek moet voor alle leden van het RAR team toegankelijk zijn.

Een van de valkuilen van observatie is dat de gegevens een bias kunnen hebben. Een observant in een setting heeft altijd een selectieve kijk op de situatie en hij of zij beïnvloedt de setting alleen al door zijn of haar aanwezigheid. Bias kan tot een minimum worden beperkt door:

- veldnotities onmiddellijk na de observaties op te schrijven. Hoe langer een observant wacht met het noteren van observaties, hoe groter de kans is op onjuiste of onduidelijke veldnotities. Tijdens een langdurige observatie kunnen leden van het RAR team kleine geheugensteuntjes noteren in een schrift, op bonnetjes, bierviltjes of een strippenkaart bijvoorbeeld. Als je geen enkel papiertje voorhanden hebt kun je desnoods iets op de achterkant van je hand of onderarm opschrijven.
- een zo neutraal mogelijke houding in te nemen bij het vertalen van de observaties in veldnotities. Vermijd in je veldnotities kleurrijke karakterbeschrijvingen, interpretaties en meningen.

Tijdens teambijeenkomsten bespreekt het RAR team de verzamelde veldnotities, waarna ze worden overgezet op rasters, dat wil zeggen, notatievellen waarmee je observaties systematisch kunt analyseren en noteren. Veldnotities worden ingevoerd in observatierasters voor sleutelvragen en observatierasters voor context informatie. Alle observatierasters voor sleutelvragen hebben dezelfde indeling en bestaan uit twee kolommen:

Voorbeeld:

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

RASTER Observaties

Sleutelvraag:.....

Observatiecode	Informatie

Samenvatting van antwoord op sleutelvraag

Gebruik de kolom '**Observatiecode**' voor het invoegen van de observatiecode: datum, tijd, setting en naam van observant.

Relevante informatie uit de veldnotities wordt door de RAR medewerkers tijdens teambijeenkomsten ingevuld in de kolom '**Informatie**' ter beantwoording van de sleutelvraag. Onthoud dat een veldnotitie meer dan één sleutelvraag kan beantwoorden. Als het RAR team een groot aantal observaties heeft verzameld van meer dan één kwetsbare groep uit meer dan één gemeenschap, dan kan het team besluiten om per sleutelvraag, per kwetsbare groep of per gemeenschap een apart observatieraster in te vullen. Aangezien het assessment echter snel moet worden uitgevoerd, raden wij aan om per sleutelvraag één observatieraster te gebruiken.

Het gedeelte '**Samenvatting van antwoord op sleutelvraag**' wordt gebruikt voor het noemen van voorlopige antwoorden op sleutelvragen. Aangezien rapid assessment een doorlopend proces is, kunnen observatierasters steeds na elke fase van het assessment worden aangepast. Wij raden aan om observaties samen te vatten na de toegang- en steekproeffase, de semi-gestructureerde interviewfase en de gestructureerde interviewfase. Als gegevens van sleutelvragen in je veldnotities verschillen van gegevens uit de interviews, kun je de respondenten in de semi-gestructureerde (maar ook in de gestructureerde) interviewfase vragen om deze tegenstellingen te verklaren. Wanneer deze controle geen uitsluitsel geeft, moet je gaan bedenken om de onbeantwoorde sleutelvraag op de agenda met onderwerpen voor focusgroep I te zetten.

Voor het verwerken van veldnotities tot context informatie kun je de rasters uit deel II, hoofdstuk3 gebruiken.

Voorbeeld:

Plaats	Contactpersoon	Datum
--------	----------------	-------

Raster Context informatie

Onderwerp: .....

Bron (Observatiecode)	Informatie	Relevantie voor RAR

Samenvatting	Hiaten

Gebruik de kolom '**Bron**' voor het invoegen van de observatiecode: datum, tijd, setting en naam van observant.

Vul in de kolom '**Informatie**' de relevante gegevens van de veldnotities in om de context te beschrijven en te begrijpen. Onthoud dat één veldnotitie meerdere kwesties van context informatie kan beantwoorden.

In de kolom '**Relevantie voor RAR**' kan het RAR team een evaluatie invullen met betrekking tot de gevolgen van deze specifieke context informatie voor de fase ná het voltooiën van de rapid assessment: het ontwikkelen van nieuwe preventieve en interveniërende initiatieven of het aanpassen van bestaande initiatieven.

De kolom '**Samenvatting**' kan door het RAR team worden gebruikt om de context informatie over de kwestie samen te vatten.

In de kolom '**Hiaten**' kan het RAR team bepalen welke aspecten van de kwestie nog steeds niet zijn opgelost en daarom extra aandacht vergen tijdens het verdere verloop van de rapid assessment. Aangezien RAR een doorlopend proces is kunnen de contextuele rasters in elke fase van het assessment worden aangepast.

Bijlage 2: Schattingstechnieken

Schattingstechnieken zijn handige instrumenten voor het vaststellen van de omvang van een populatie of probleem. Dit levert waardevolle informatie op voor het plannen en ontwerpen van interventies, d.w.z. welke soorten interventies er nodig zijn en op welke schaal. Schattingstechnieken kunnen ook worden gebruikt voor het monitoren van de omvang of schaal van een populatie of probleem, door schattingen te maken gedurende een tijdsperiode. Deze informatie kan worden gebruikt om prioriteiten te bepalen en ze aan te passen voor interventiestrategieën. Daarnaast kan dit soort informatie helpen om veranderingen en trends te identificeren, bijvoorbeeld nieuwe groepen asielzoekers die middelen gebruiken, of veranderende trends in middelengebruik.

Het basisprincipe van schattingstechnieken is dat er een beperkt aantal bekende gevallen wordt gebruikt om het totale aantal gevallen te schatten. Dit kan gedaan worden aan de hand van bestaande gegevens, bijvoorbeeld cliëntregistratiegegevens van verslavingszorginstelling en drugsklinieken, speciaal voor de schatting verzamelde gegevens, of een combinatie van deze twee.

In hun RAR handboek noemen Stimson, Fitch en Rhodes (Stimson et al. 1998a) de volgende schattingstechnieken:

- case-finding
- multiplier techniek
- nominatietechniek
- capture-recapture methode

Met uitzondering van case-finding (wat in feite niets meer of minder is dan het tellen van cases) gaan schattingstechnieken uit van vooronderstellingen waarbij (bestaande) kwantitatieve gegevens over de omvang van een bepaald fenomeen worden gecombineerd.

Schattingstechnieken zijn vooral nuttig gebleken bij het verkrijgen van meer inzicht in de omvang en problemen van zogenaamde 'verborgen' populaties, zoals bijvoorbeeld illegale immigranten die (illegale) middelen gebruiken. Het is immers niet mogelijk om een representatieve steekproef van deze populatie te selecteren. Toegankelijk zijn over het algemeen alleen bekende of geregistreerde gevallen bij de politie, maatschappelijk werk, verslavingszorg of gezondheidszorginstellingen. Deze cijfers onderschatten doorgaans de werkelijke omvang van de doelpopulatie.

⇒ *Case-finding*

Case-finding resulteert in een ruwe schatting van de prevalentie van individuele personen die gedurende een bepaalde periode en in een bepaald gebied 'zichtbaar' zijn. Dit is eigenlijk geen echte schattingstechniek. Je telt als het ware de zichtbare individuele gevallen (cases) op een bepaald moment in een bepaald gebied. De kwaliteit van de gegevens kan worden verbeterd door middel van zogeheten 'multi-source' telling, d.w.z. het tellen van de gevallen van illegaal middelengebruik door asielzoekers in opvangcentra, bij verslavingszorginstellingen en bij de politie.

Bij de toepassing van case-finding moet je goed ervan doordrongen zijn dat je nooit 100% van alle gevallen zult tellen. Wanneer je van een 'multi-source' telling gebruikmaakt, moet je voorkomen dat je dezelfde gevallen twee keer meetelt. Gevallen slechts één keer meetellen kan alleen als je unieke persoonskenmerken tot je beschikking hebt, bv. unieke persoonlijke codes. Een logisch gevolg is dat je hierdoor het risico loopt de vertrouwelijkheid te schaden.

⇒ *Multiplier techniek*

De multiplier techniek houdt in het maken van vooronderstellingen over het aantal gevallen in een populatie die een gebeurtenis in een bepaalde periode heeft meegemaakt (bijvoorbeeld een overdosis, gevangenisstraf, overlijden). Dit is de zogeheten **vermenigvuldiger**. Daarnaast gebruik je een benchmark als referentiepunt, d.w.z. het bekende aantal soortgelijke gevallen.

Een voorbeeld van een **benchmark** is het totale aantal gevallen in een populatie van illegale middelengebruikers die in een gegeven jaar onder behandeling heeft gestaan, zeg 3000 personen. De **vermenigvuldiger** kan een schatting uit een survey zijn van het aantal illegale middelengebruikers die dat jaar onder behandeling hebben gestaan, zeg 20% (één vijfde). Als de benchmark-vermenigvuldiger berekening op deze cijfers wordt toegepast wordt de totale omvang van de populatie illegale middelengebruikers geschat op: $3000 \times 5 = 15000$.

De benchmark is meestal afkomstig uit bestaande gegevensbronnen. Uiteraard moet dit een betrouwbare gegevensbron zijn. De vermenigvuldiger kan uit bestaand onderzoek worden overgenomen of uit onderzoek dat speciaal voor schattingsdoeleinden is uitgevoerd. Ook hier geldt vanzelfsprekend dat de gegevens betrouwbaar moeten zijn.

Uiteraard zal het gebruik van meerdere benchmarks en vermenigvuldigers de schatting betrouwbaarder maken.

Het resultaat van de multiplier techniek kan ten slotte ook worden gebruikt als basis voor verdere berekeningen. Als het resultaat van een ander onderzoek suggereert dat ongeveer 13% van de illegale middelengebruikers ten minste één keer per jaar betrokken is bij drugsmisdaden, kun je inschatten dat 13% van de eerder geschatte 15000 mensen bij drugsmisdaden zijn betrokken, dus ongeveer 1950 personen.

⇒ *Nominatietechniek*

De nominatietechniek werkt min of meer volgens hetzelfde principe. Het gaat hierbij om schattingsmethoden op basis van informatie die door individuele personen wordt gegeven over hun kennissen. Aan personen in de steekproef wordt bijvoorbeeld gevraagd om druggebruikende kennissen op te noemen en aan te geven of deze kennissen in een bepaalde periode in contact zijn geweest met behandelcentra, gezondheidszorginstellingen of vergelijkbare instanties. De proportie middelengebruikers dat onder behandeling staat (degenen die genoemd zijn door de steekproef) wordt vervolgens als vermenigvuldiger gebruikt (volgens de hierboven beschreven methode),

samen met de benchmark van bestaande cliëntenaantallen van verslavingszorginstellingen. Hiermee kan een schatting van het totale aantal middelengebruikers worden gemaakt.

Wanneer druggebruikers bijvoorbeeld tijdens een interview aangeeft dat gemiddeld drie van de tien van hun druggebruikende vrienden het laatste halfjaar een behandeling hebben ondergaan, dan is de proportie van druggebruikers die onder behandeling staan 30%. Wanneer bekend is dat 3000 personen in de regio in het laatste halfjaar een behandeling hebben ondergaan, dan wordt het aantal druggebruikers in de regio geschat op 10000 omdat 30% van de totale populatie neerkomt op 3000 personen.

⇒ **Capture-recapture methode**

De capture-recapture methode is de meest betrouwbare schattingstechniek. Deze methode wordt dan ook veel in empirisch onderzoek toegepast, o.a. om de omvang van druggebruikers populaties te schatten.

Je neemt hiervoor een 'capture' ('vangst') van een willekeurige selectie van een bepaalde populatie die op een bepaalde manier wordt 'gemerkt' (in dit geval bijvoorbeeld n1). Vervolgens neem je een 'recapture' (letterlijk 'hervangst') van een tweede willekeurige selectie van dezelfde populatie(n2) en wordt het aantal gemerkte mensen uit de eerste steekproef (m) geregistreerd. Men veronderstelt dat de verhouding gemerkte personen uit de eerste steekproef (m) tot de omvang van de 'recapture' steekproef (n2), hetzelfde is als de verhouding van de eerste 'capture' steekproef (n1) tot de totale populatie (N). Dit wordt als volgt uitgedrukt: $(n1 / m) \times n2 = N$ (totale populatie).

Steekproef 1

		Aanwezig	Afwezig	
Steekproef 2	Aanwezig	m		n2
	Afwezig			
		n1		N (geschat)

Voorbeeld: onderzoekers hebben in een bepaalde stad de totale populatie straatprostituees geschat. Hierbij overhandigden sleutelinformanten een set met kaarten aan elke straatprostituee die zij in een periode van 24 uur tegenkwamen. Dit was de eerste 'capture' (n1 = 100). De kaarten bevatten informatie over lokale hulpverleningsinstanties en richtlijnen voor veilig vrijen. Een week later keerden de sleutelinformanten terug naar dezelfde locatie en deelden zij meer van deze kaarten uit aan straatprostituees. Dit was de 'recapture' (n2 = 70). Ook vroegen zij de straatprostituees of ze al eerder zo'n zelfde set met kaarten hadden gehad. Degenen die al eerder een set hadden ontvangen werden door de sleutelinformanten genoteerd. Dit was de overlap met de eerste steekproef (m = 20).

Op basis hiervan berekenden de onderzoekers het totale aantal straatprostituees in deze regio: $(100 / 20) \times 70 = 350$.

Steekproef 1

		Aanwezig	Afwezig	
Steekproef 2	Aanwezig	20	50	70
	Afwezig			
		100		350

Voor een effectief capture-recapture onderzoek met twee steekproeven zijn de volgende punten van belang:

- Kies voor elke steekproef uit een verschillende invalshoek voor middelengebruik (gezondheidsaspecten, juridische aspecten, enz.).
- Selecteer twee steekproeven uit verschillende bronnen.
- Let op de representativiteit en homogeniteit van de steekproeven ten opzichte van de populatie die je gaat schatten.
- Let op welke vorm van bias zich kan voordoen, d.w.z. als steekproeven niet afhankelijk van elkaar worden genomen, kan de omvang van de werkelijke populatie worden overschat.
- Baken een tijdsperiode en een bepaald geografisch gebied af.
- Gebruik een eensluidende definitie van de doelpopulatie in alle steekproeven (ten opzichte van middelengebruik, leeftijdscategorie, geografische regio en tijdsperiode)
- Let op de geschiktheid van de kenmerken voor unieke persoonskenmerken.
- Let erop dat de referentiepopulatie consistent wordt geselecteerd wat betreft leeftijdscategorie, geografisch gebied en kalenderjaar.
- Vergelijk de resulterende schatting met andere informatie over prevalentie.

Opmerkingen

Hoewel schattingstechnieken nuttige instrumenten zijn, moeten ze met zorg worden gehanteerd. Er zijn strikte voorwaarden waaraan moet worden voldaan om tot een betrouwbare uitkomst te komen. Bij toepassing van een multiplier techniek of capture-recapture methode moet je de volgende punten in gedachten houden:

- Vermijd het dubbel meetellen van personen. Dit betekent dat je een praktische manier moet vinden om persoonlijke gegevens te noteren zonder dat je daarbij de vertrouwelijkheid van de informatie en/of privacy van de groep schaadt.
- De twee steekproeven die je neemt moeten onafhankelijk van elkaar genomen worden, bijvoorbeeld door informatie van lokale gezondheidszorginstellingen te vergelijken met gegevens van vluchtelingenorganisaties of andere betrokken instanties.

- Zorg ervoor dat elk lid van de populatie dezelfde kans heeft om deel uit te maken van een steekproef. Dit kan niet eenvoudig worden gewaarborgd, maar het minste wat je kunt doen is eventuele bias beperken door te controleren of bijvoorbeeld een gezondheidszorginstelling bezocht of juist gemeden wordt door een bepaalde subpopulatie.
- De populatie moet stabiel zijn op het moment dat de steekproeftrekking plaatsvindt. Dit wordt bereikt door de periode en het geografische gebied af te bakenen.

Een kritische evaluatie van een mogelijke bias in de steekproeven samen met collega's, sleutelinformanten en mensen met onderzoekservaring is hierbij van vitaal belang.

Ten slotte mag je nooit vergeten dat je slechts naar een schatting toewerkt, m.a.w. een indicatie van de omvang van een populatie. Dit wordt nogal eens vergeten, waardoor de cijfers worden geïnterpreteerd als een correcte weergave van de werkelijkheid. Vooral wanneer je met politiek gevoelige kwesties werkt zouden de cijfers voor verkeerde of dubieuze doeleinden kunnen worden gebruikt, met eventuele nadelige gevolgen voor de doelgroep. Ga daarom zeer voorzichtig te werk, zowel met het gebruik van schattingstechnieken als met het presenteren van de resultaten. Je kunt ook overwegen kwantitatieve schattingen weg te laten. De omvang van middelengebruik onder asielzoekers is een onderwerp waarmee uiterst voorzichtig moet worden omgesprongen. Wanneer je ook maar een moment twijfelt aan de kwaliteit van je schattingen of als je niet kunt garanderen dat de informatie die je geeft niet zal worden misbruikt, is het beter om af te zien van een assessment van de doelpopulatie.

NB.

De vragenlijsten en rasters waarnaar in dit handboek wordt verwezen, staan in Microsoft Word-formaat op de bijbehorende cd-rom. Ze kunnen rechtstreeks worden geopend en gebruikt, of worden aangepast aan specifieke situaties en wensen.

Referenties

- BRAAM R, VERBRAECK H, TRAUTMANN F (2002)
Rapid assessment and respons (RAR) on problematic substance use among refugees, asylum seekers and illegal immigrants. A manual.
Münster: Landschaftsverband Westfalen-Lippe
- BRAAM R, DUPONT H, VERBRAECK H (1999)
Asielzoekers en middelengebruik.
Utrecht / Hilversum: Centrum voor Verslavingsonderzoek & Jellinek Gooi en Vechtstreek
- BURROWS D, TRAUTMANN F, FROST L, BIJL M, SARANKOV Y, SARANG A, CHERNENKO O (2000)
Processes and outcomes of training on rapid assessment and response methods on injecting drug use and related HIV infection in the Russian Federation.
International Journal of Drug Policy 1-2 11, 151-167
- RHODES T, FITCH C, STIMSON GV, SURESH KUMAR M (2000)
Rapid assessment in the drugs field.
International Journal of Drug Policy 1-2 11, 1-11
- STIMSON GV, FITCH C, RHODES T (1998a)
Rapid Assessment and Response Guide on Injecting Drug Use: Draft for Field Testing.
Geneva: WHO
- STIMSON GV, FITCH C, RHODES T (1998b)
The Rapid Assessment and Response Guide on Substance Use and Sexual Risk Behaviour: Draft for Field Testing. Geneva: WHO/UNAIDS, 1998.
Geneva: WHO
- STIMSON GV, FITCH C, RHODES T (1998c)
The Rapid Assessment and Response Guide on Psychoactive Substance Use and Especially Vulnerable Young People: Draft for Field Testing.
Geneva: WHO
- TRAUTMANN F AND BURROWS D (2000)
Conditions for the effective use of rapid assessment and response methods.
International Journal of Drug Policy 1-2 11, 59-61